

Іван Нечуй-Левицький

Гетьман Іван Виговський

Іван Семенович Нечуй-Левицький

Гетьман Іван Виговський

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=21113894

Содержание

I	4
II	38
III	59
Конец ознакомительного фрагмента.	97

Іван Нечуй-Левицький Гетьман Іван Виговський

I

В Переяславі, після ради 8 генваря 1654 року, гетьман Богдан Хмельницький з козацьким військом прийняв присягу на підданство московському цареві Олексієві Михайловичу перед московськими посланцями. Після того московські посланці мали через тиждень виїхати до Києва, щоб прийняти присягу од духовенства, київських козаків та городян. Богдан Хмельницький послав свого генерального писаря Івана Остаповича Виговського поперед посланців до Києва. Гетьман знав, що київський митрополит Сильвестр Косов і все київське духовенство не хотіли приставати на підданство московському цареві, і боявся, що митрополит, може, не вийде назустріч посланцям з процесією і не схоче привести до присяги киян.

Виговський прибув до Києва поперед посланців і зараз пішов до митрополита. Митрополит жив в старих дерев'яних покоях на цвинтарі Софійського собору, котрі стояли серед старого садка. Виговський заповістився через келійника. Митрополит звелів просити його в покої.

Була ще рання година. Митрополит тільки що поснідав.

На столі на олив'яних полумисках лежали недоїдки редьки та смажені на сковороді кружалки квашених буряків, обсипаних борошном. Сильвестр Косов сидів на стільці з високою спинкою. Перед ним на невеличкому столикові лежав розгорнутий фоліант, старий та пожовклий, переплетений в шкуратяні товсті палітурки з застіжками. Він дочитував листка, і йому, очевидячки, не хотілось одривати очей од книжки як писар переступив поріг його кімнати.

Виговський низько поклонився митрополитові. Митрополит зирнув на його сердито, але встав з стільця. Він був вже старий та сухорлявий, з довгою сивою бородою та короткими косами, котрі посіклись і вилися кругом голови посіченими пухкими кучерями. Митрополит поблагословив Виговського. Виговський поцілував владика в руку і знов низько поклонився.

– Прошу вступити до моєї бібліотеки, – обізвався владика і показав рукою на одчинені двері в низький, але просторний покоїк, в котрому по стінах були поприбивані полиці, а на полицях лежали й стояли книги в шкуратяних палітурках. У вікна заглядали обсипані інеєм гілки волоських горіхів і затінювали невеличкі шибки, пропускаючи в бібліотеку сріблястий м'який білий світ. Митрополит попросив Виговського сісти коло стола, а сам сів проти його.

– Ясновельможний гетьман кланяється вашій милості, святий владико, і просить ваших молитов. Може, ваша милість чули, що до Києва їдуть московські посланці з бояри-

ном Бутурліним на чолі, щоб одібрати присягу од вашої милості, святий владико, од вищого духовенства, київських козаків та городян.

– Чув, чув і знаю, що сьогодні опівдні посланці будуть в Києві. Але ні я, ні духовенство на Україні не думаємо присягати цареві на підданство. Про це гетьманові нема чого й говорити! – сказав митрополит і при останніх словах аж скрикнув.

– Чом же так, святий владико?

– А тим, що поки наша церква залежить от цареградського патріарха, ми вдержимо свою автономію і свої права. Не такої заспіває нам московський патріарх Никон, чоловік простий, невчений, крутий та завзятий на вдачу. Він зламає нашу автономію і запроторить наших владик і попів в свої льохи, в котрих він карає муками своїх духовних. Про присягу нашу нехай ясновельможний гетьман і не допоминається! – знов аж крикнув старий владика, і його посічені кучері задрижали кругом голови.

Виговському самому було до вподоби, що владика не хоче присягати Москві, бо він не любив Москви; його блискучі карі очі аж заграли, але він не насмівився виявити своїх потайних власних думок і мовчав; він мусив чинити волю і наказ гетьмана.

– Та ще он про що пише нам один протопоп з Чернігова: пішла ніби чутка, що московський патріарх Никон думає заново перехрещувати нас всіх на Україні, бо ми хрещені

через обливання водою; наче не все одно, чи облити дитину водою, чи поринути її з головою в воду: благодать Божа дається й через обливання, бо це тільки форма сакраменту. В Москві на нас вважають за це, як на неправославних. Буде нам морока з московським патріархом.

– Що правда, то правда: тепер у нас на Україні владики й протопопи – люди з високою просвітою, а в Москві владики невчені й прості; одні другим нерівня, -обізвався Виговський.

– Це правда, пане писарю! З невченими людьми погана справа.

– Принаймі, святий владико, не зрікайтесь вийти з процесією назустріч посланцям і привести до присяги київських козаків та городян.

– Це можна вчинити. З процесією я вийду з усіма ігуменами й протопопами, а більше цього нічого не можу вчинити, – сказав владика голосом, в котрому проривався сутінок досади й невдоволення.

Виговський встав і розпрощався з владикою.

– От-от незабаром прибудуть посланці, – обізвався Виговський, – час би вже, святий владико, і виступати з процесією і ждати посланців хоч за версту за Золотими воротами.

– Добре, добре! Зараз іду до собору і ми рушимо з ігуменами і протопопами в процесії: це можна вчинити, це можна! – сказав владика. – А більше нічого не зроблю й не хочу!

не хочу! – сказав з гнівом.

Митрополит з досади встав, випростався на весь свій високий зріст і почав ходити по бібліотеці, розгладжуючи свою довгу розкішну бороду. Він на одну мить спинився коло вікна і втупив очі в густі гілки волоських горіхів, обсипаних інеєм, як сріблом. Постоявши коло вікна, владика швидким рухом обернувся до Виговського і знов промовив з досадою і завзятістю:

– Більше я зробити не хочу і не зроблю, бо проти мене підуть усі ігумени й протопопи. Вони встоюють за автономію української церкви, а я не хочу йти проти їх.

Виговський встав з стільця і почав прощатись.

– Де ж будуть обідати царські посланці? Треба ж їх прийняти почесне і видати їм добрий обід, – сказав Виговський.

– Сьогодні після присяги я мушу запросити їх до себе на обід і нагодую їх не редькою та смаженими буряками, а доброю дніпровою рибою. Це я повинен вчинити як митрополит, – обізвався владика на прощанні. – І тебе, пане писарю, прошу завітати до мене на обід. Ти вмієш провадити розмову з посланцями, бо ти до того здатний і звичний, а мені нема охоти балакати з ними.

– Час вже, святий владику, виходити назустріч з процесією, бо козаки вже давненько виступили з Києва стрічати посланців, – сказав Виговський.

– Йду, йду зараз до собору і зберу усіх ігуменів і протопопів, – сказав владика і звелів келійникові шляхтичеві по-

давати теплу рясу та клобук.

Тим часом тисяча козаків Київського полку ще вдосвіта виступила з міста назустріч московським посланцям. Козаки стріли посланців за десять верстов од Києва і пішли поперед їх. За козаками конюші вели дванадцять царських коней турецької породиї, вкритих чепраками, затканими золотом, котрі волочились по землі; на чепраках лежали вишивані золотом сідла. Потім йшов полк боярчуків, а за ними вели ще рядок турецьких коней, на котрих збруя лисніла золотом та перлами. Поміж кіньми несли четверо прездорових знамен. Позад усіх їхали посланці. Червоні кунтуші з вильотами на рукавах, жупани та покривала на конях горіли як жар на білому фоні снігу та інею. Вглядівши поїзд, довбиші вдарили в казани, трубачі заграли. Сила народу рушила назустріч посланцям.

За Золотими ворітьми стрів посланців митрополит з великою процесією, з ігуменами і намісниками монастирів. Владика сказав посланцям промову, і вся процесія рушила через Золоті ворота до святої Софії. Митрополит, одправивши молебень, привів до присяги козаків та городян, а сам "од жалю умлівав", а все духовенство "за сльозами світа не бачило", – як записав тодішній літописець. Митрополит і усе духовенство не зложили присяги, що дуже не сподобалось бояринові Бутурлінові і усім посланцям.

Запросивши до себе в келії посланців на хліб та сіль, владика накинув на себе мантию і, взявши в руки хрест, вертав-

ся в свої покої. За ним слідком йшли посланці й Виговський. Народ обступив владику і брав благословення. Владика на силу рухався, благословляючи народ.

До його підступили дві панії за благословенням. Одна з їх була вже немолода, повна на виду, закутана білою хусткою поверх очіпка. Друга була молода, височенька, поставна, повновида й біла на виду, як лелія. Вона так само була закутана білою хусткою поверх невисокої шапочки і була убрана в темно-червоний кунтушик, облямований навкруги білим горностаєм. Її повний, делікатний вид неначе був обведений білими рамками з білого пуху та срібла, і саме лице її було біле, як біла лелія, а повні рум'яні уста червоніли на морозі, як листочки троянди. Молода панна і справді була схожа на білу квітку. Чималі темно-карі очі та рівні густі брови дуже виразно малювались, обведені навкруги білим вбранням.

Виговський кинув очима на молоду панну. Його вразили її блискучі карі очі та темно-русі густі брови. Ті очі, ті брови так були схожі на його темно-карі очі та темно-русі густі брови, неначе перед ним стояла його сестра або його близька родичка.

– Який дивний випадок! Бачу неначе в дзеркалі свої власні очі, свої брови! Неначе мене й цю молоду панну одна мати породила. Яка вона біла, неначе ранній білий ряст під снігом! Які в неї делікатні рум'яні уста, неначе листочки делікатної троянди!

Виговський несамохіть задивився на ту молоду панянку.

Він не зводив з неї очей, доки вона брала благословення у владики й цілувала хрест. Владика привітно осміхнувся до неї як до особи, котру він знає.

"Певно, якась шляхтянка, а може, й князівна", – подумав Виговський, не зводячи очей з лелійно-білого личка дівчини, і, сам не знаючи чого, легенько зітхнув і задумався.

Виговському тоді вже минуло сорок років і він ще був не жонатий.

"От би я з ким одружився! Яким теплом повіяло на мою душу од тих карих очей, од того лелійного личка! Яка вона мила, як та біла голубка!" – подумав Виговський і тихою ходою попростував слідком за владикою та посланцями.

Обидві панії провели владику до середини саду і повернули назад. Виговський в той час забув і про церемонію, і про посланців. Йдучи по саду, обсипаному сріблястим інеєм, він все ніби бачив ту лелійно-білу панну з карими очима в матовому тумані срібного густого інею. Йому здавалося, ніби серед саду несподівано з'явилась якась русалка з прозорим білим делікатним личком, ніби облитим світом повного місяця. І той старий садок став для його веселим, поетичним, фантастичним. Йому здавалося, що він от-от знов побачить десь в гушавині, в срібному тумані інею ту панну, легеньку, делікатну, з прозорим личком, з палкими очима.

"Вона зирнула на мене кілька разів, – подумав Виговський, – і навіщо я убрався в буденну старовизну? Посланці неприємні мені гості, і це я для їх натяг полинялий кунтуш.

Ото якби було знаття, що побачу таку цяцю! Убрався б на-продиво в найдорожчий кунтуш!"

Владика вже входив в келії. За ним ішли бояри та козацька старшина. А Виговський неначе не бачив тієї процесії, забув навіть про неї і все оглядався на ту стежку, котрою вийшла з садка молода панна, все неначе бачив її постать, закутану в темно-червоний кунтушик, оповиту смугами білого горно-стоя. Йому все здавалося, що він от-от углядить її коралові уста і лелійне личко десь між сріблястими делікатними пущинками інійного туману.

"Ця зустріч не минеться мені дурно. Щось буде, а що буде, того я й сам не вгадаю. Серце моє й досі спало, неначе було пригноблене походами, битвами, та канцелярською роботою, та палкими вередливими вихватками гетьмана Богдана. Почуваю, що моє серце якось раптово прокинулось тут, на волі, серед пишних церемоній, серед празникового блиску й сяєва, серед вольного натовпу гуляючих людей, в срібному тумані інею, де майнув її легкий м'який лелійний вид. Я в Києві тепер вольний, як школяр на вакаціях. Я знайду її і довідаюсь, хто вона", – думав Виговський, вступаючи позад усіх в низькі, тихі й привітні митрополитські покої.

Увійшовши в келії, митрополит скинув з себе архієрейську мантию і обернувся до образів, котрими була заставлена стіна в просторній світлиці. Печорський архімандрит Йосиф Тризна прочитав молитву перед трапезою. Митрополит попросив гостей сідати за понакривані столи. Виговський сів за

стіл, а з його думки не виходила несподівана зустріч з якоюсь незнайомою чарівною панною. Він через силу слухав, про що балакав Бутурлін з митрополитом, відповідав коротенько й неохоче на запитання Бутурліна, сидів задуманий, а перед ним все манячів чарівний вид панянки з темними очима.

"Ця зустріч не випадком трапилась. Це моя доля стріла мене сьогодні несподівано серед празникового блиску і вразила моє серце", – думав Виговський і насилу діждався кінця парадового обіду.

Розпрощавшись з митрополитом та посланцями, наговоривши посланцям багато красномовних слів, Виговський вийшов з келій на цвинтар, де козак держав за поводи його коня. Він сів на коня і покатав до свого брата Данила Виговського, котрий тоді пробував з жінкою у Києві, посланий гетьманом по військових справах, і проживав у домі старого Євстафія Виговського. Невеличкий домок був власністю батька Івана Остаповича, старого Євстафія Виговського, котрий тоді проживав в Києві. Домок стояв на Старому Києві за софійською огорожею, де в ті часи переважно жили православні й католицькі дворяни та магнати. Іван Остапович і Данило вважали це житло за своє власне і, пробуваючи в Києві, жили в старого Євстафія, як у себе вдома. Данило недавно тоді оженився з старшою дочкою гетьмана Богдана Катериною.

Вже надворі сутеніло, як Іван Остапович вскочив конем в просторний двір старого Євстафія Виговського, кинув по-

води козакові і пішов в невеличкий дерев'яний дім, де його привітали од щирого серця брат Данило з жінкою. Катерина посадила його за столом на покуті і все розпитувала про обід в митрополита, про посланців. Виговський відповідав з неохотою.

– Чи не слабий ти часом, Іване Остаповичу, що сидиш смутний та невеселий? Ні розмова, ні їжа не йде тобі на душу? – питав його брат.

– Може, й слабий, та не вгадаю, на яку слабість, – обізвався Іван Остапович. – А може, я втомився од тієї тяганини, що випала на мою долю сьогодні, – сказав Виговський, сідаючи за вечерю.

– Та розкажи ж бо, Іване Остаповичу, як обідали посланці в митрополита? – питала в його Катерина.

– А як же обідали? Печорський архімандрит прочитав молитву, митрополит поблагословив трапезу, усі посідали за столи та й обідали, – знехотя одповів Виговський.

– Що ж таке ви їли? які потрави? чи багато було потрав? чи добра була страва? – питала цікава та говорюча Катерина.

– Оцього я вже тобі не зможу розказати. Щось таке їли, їв і я, але що їли, того вже я не пригадаю.

– Невже-таки не пригадаєш? Та розкажи-бо! -чіплялась Катерина.

– Чимсь закушували після горілки,.. здається, був кав'яр, а там далі був борщ з карасями, а потім... я вже й лік погубив тим потравам, бо обід був довгий, як літній день. Мені аж

обридло сидіти за столом.

– Отже, ти чимсь не вдоволений... Чи не трапилось там, часом, чого за обідом? Може, ти занедужав через той обід, що все позабував? - говорила Катерина й дивувалась.

Вона знала, що Іван Остапович любив побалакати, все скрізь примічав, все навиглядав і вмів чудово про все опові-дати. Катерина любила слухати його жваву веселу розмову, а сьогодні Іван Остапович неначе зтявся говорити й розка-зувати, та ще й про таку цікаву річ для киян як обід в мит-рополита для значних царських бояр.

– Може, Іване Остаповичу, це на тебе наслано? Там же була сила усякого народу, і приязного для тебе, і ворожого. Може, це тобі сталося з пристріту? Ти значний чоловік на Україні, а там же на тебе зорило стільки усяких очей! – ска-зала Катерина.

– Ох, зорило багато усякових очей! Ти, Катерино, трохи вгадала, – обізвався Виговський, і знов перед ним майнули пишні очі і лелійне личко кругловиної панянки.

– А я тут ждала, як Бога з неба. Сидячи в хаті думала: ото вислухаюсь сьогодні про усякі дива, які там були на обіді. А ти мовчиш, неначе води в рот набрав, – говорила весела Катерина.

– Нехай, Катерино, я завтра тобі розкажу про усякі потра-ви та розмови на тому парадовому обіді, а сьогодні я зараз ляжу спати та дам такого хропака, якого, певно, завдадуть і московські пузаті бояри після судаків, та осетрів, та усяких

наїдків.

– Невже-таки всі вони пузаті? – сказала Катерина зареготавшись.

– Усі не всі, а було троє таких, що й на одну паровицю не вкласти, – сказав Виговський.

Данило Виговський, високий сухорлявий чоловік з гострими розумними очима, осміхнувся з-під пухких довгих вусів одним кінцем рота, скрививши уста навскоси; він знав, що Іван Остапович не любить московських бояр як людей грубих і неосвічених і готовий підіймати їх на сміх.

– Сьогодні вранці я сиділа коло вікна, а митрополитський кухар ніс з торжка такого здоровецького коропа, що хвіст волікся по снігу. Іване Остаповичу! чим був начинений той короп? Чи рижом та грибами, чи рижом та родзинками? – обізвалась цікава Катерина.

– Їй же богу, сестро, не пам'ятаю! Чимсь був начинений, але чи гречаною кашею, чи рижом з грибами, чи половою та клоччям, цього не пригадаю, – сказав Виговський осміхаючись.

– Ну! якби половою та клоччям, то ти б таки примітив, яке воно на смак, – сказала Катерина і зареготалась дрібним сміхом. – Ет! сьогодні я нічого не допитаюсь в тебе, ти чогось неначе зварений в окропі.

– Катерино! та й цікава ж ти, нігде правди діти! Дай братові спокій, – обізвався з кутка Данило Виговський, примітивши, що Іван Остапович сидить понурий.

– Ото цікава я знати, про що говорили посланці з митрополитом. Мабуть, їм не припало до вподоби, що митрополит та значні духовні особи не присягали на підданство цареві, – сказала Катерина, котру брала навіть нетерплячка, що стосувалось політики, бо в ті часи загального політичного зворушення на Україні, коли все народне життя зворушилося до самого дна, політикою цікавились не тільки козачки, але навіть селяни й молодиці, щоб стояти наготові до оборони своїх інтересів і свого життя. В той небезпечний час усі практичні, аграрні й релігійні інтереси усього суспільства часом залежали од однієї битви козаків з поляками, од якогось одного пункту політичної умови Богдана з Польщею. Усі стояли ніби на повсякденній сторожі і мусили бадьористо й невсипуще стерегти себе од усякої напасті.

– Йди спати, Іване Остаповичу, а завтра розкажеш і мені, про що там була розмова між Бутурліним та митрополитом. Мені це цікаво знати; ти знаєш, що я не люблю московських гордих, темних і грубих бояр, як і ти, – сказав Данило Виговський, позіхнувши і хрестячи рота.

Він встав, засвітив свічку і повів Івана Остаповича в кімнатку.

Цей кабінетик був невеличкий та тісний. По стінах були почеплені рушниці та пістолі. Іван Виговський ліг на тапчані, запалив люльку і кинув очима по стінах. Кабінетик, прикрашений зброєю, здавався йому тепер неприємним. Іван Остапович не любив війни, хоч служив в козаць-

кому війську Богдана і не раз бував в битвах. Його думки перелітали в тихі митрополитські покої, обвішані полицями з книжками, затінені старими волоськими горіхами та яблунями. Душа його забажала спокою й тиші, яка панувала в тих тихих покоях. І несподівано перед ним виникло наче з срібного туману біле личко, ясні-ясні очі під густими тонкими бровами. Ті очі ніби дивились на його, доки він не заснув міцним сном чоловіка, стомленого доброю промашкою до Києва, вештанням та турботами цілого того дня.

Другого дня за сніданням Виговський, добре виспавшись, став багато веселіший. Він вдоволів цікавість брата й невістки і все оповідав про парадовий обід посланцям та про розмову митрополита з посланцями. День був погожий, сонячний. Низька світличка, обставлена по-старосвітському, стала веселіша, і Виговський, добре поснідавши, пішов в кабінетик одягатись.

Того дня міський бурмістр з райцями, війт з лавниками та ремісничі цехи давали посланцям обід в міській ратуші, і Виговському треба було для церемонії та пошани стрінутися посланців перед ратушею. Цього дня Виговський довго прибирався та чепурився, надів новісінький синій жупан, накинув поверх його обшитий золотими шнурами червоний кунтуш з вильотами, взувся в червоні сап'янці, надів шапку набакир, скочив на коня і насилу встиг стрінутися московських посланців коло ратуші. Усі ремісничі цехи вже стояли перед ратушею з своїми корогвами. Корогви маяли на вітрі і

червоніли здалеку на сонці, неначе грядка маку, котрий ніби якимсь дивом зацвів серед майдану засипаного білим пухким снігом. Незабаром прибули й посланці. Довбиші вдарили в бубни. Заграли в труби. Міщани привітали посланців радісно. Київ уже давно мав магдебурзьке право: своє міське самоправленство і свій суд. Кияни боялись, щоб польські пани та магнати не одняли од їх міського самоправленства, і дуже були раді, що тепер польські пани, пущені Богданом на Україну ще по Зборовському трактатові вже не вернуться ні в свої маєтності, ні до Києва, і само по собі не накладуть руки на магдебургію Києва.

По обіді, провівши з козаками посланців по дорозі на Ніжин, Виговський вертався на Старий Київ. Його баский кінь летів, мов птиця, по узеньких уличях Старого міста, обставлених невеличкими дерев'яними шляхетськими та козацькими домками, серед котрих подекуди манячіли кращі й більші домки українських і польських магнатів з мезонінами та стародавніми баштами серед розкішних старих садків. Кінь басував під Іваном Остаповичем, гнув набік круту шию прихкав тонкими дрижачими ніздрями, котрі парували на морозі при ясному сонці, як кипучий казан з водою, розпечений в полум'ї. Кінь ніби чванився перед людьми своєю красою, своєю розкішною гривою та рівною статтю, позуючи на всі свої кінські лади. Червоні вильоти кунтуша метлялись на вітрі, закидалась на плечі, ніби пустували, грались з вітром і неначе показували прохожим жовтогарячу підбій-

ку з дорогого шовку; сап'янці червоніли як жар. Мужній, з широкими плечима, з дужими руками, тонкий та рівний станом Іван Остапович був гарний верхом на коні, неначе він зійшов вкупі з конем з картини якогось великого маляра і несподівано загарцював серед тісної узької улички Старого міста, неначе пишний середньовіковий лицар серед чорного задимленого німецького бурга.

Не доїжджаючи до Данилового двору, Виговський несподівано вглядів на улиці гарну біляву панну і старшу панію, її приятельку. Обидві панії спинились, стали і притулились під барканом, поки їх поминав сміливий верховець з своїм козаком. Виговський впізнав їх обох, і його рука несамохіть опустила поводи. Серце в його закидалось, заграло. Він придержав коня, минаючи обох паній, і кинув на молоду панну довгий-предовгий ласкавий погляд.

– Який пишний козак! – промовила старша пані.

– Який на йому пишний та багатий кунтуш! А кінь же то гарний та прудкий, як вітер! Певно, якийсь багатий козак, – обізвалась панна.

– Певно, з козацької старшини, бо я його вчора примітила на процесії рядом з посланцями. Та який же він гарний на коні, неначе намальований! Чи ти, Олесю, примітила, які в його пишні блискучі очі та густі високі брови?

– Примітила, – тихо одповіла Олеся.

– Ото диво! Чи знаєш ти, Олесю, що в його очі й брови неначе твої, неначе він украв їх у тебе. Ото диво!

– Украв, та не вмів сховати, бо виставив їх на показ людям, так що й я бачила вкрадене добро, – промовила Олеся і засміялась; вона й сама не знала, чого вона стала така весела.

Поминувши паній, Виговський оглянувся і примітив, що обидві панії одчинили хвірточку і увійшли у двір.

"Певно, вони тут живуть, в цьому домі... Треба розпитати Катерину. Катерина цікава, язик у неї гострий як бритва, вона, певно, їх знає", – подумав Виговський, в'їжджаючи в подвіря.

Іван Остапович увійшов у хату і застав Катерину в світлиці. Вона сиділа коло маленького вікна на стільці і шила сорочку, поставивши ноги на маленький низенький стільчик, вироблений в формі якогось звіра, схожого на ведмедя з плисковатою спиною. Ясний світ сонця лився на її кругловате лице, на широке чоло з густими бровами. Поздоровкавшись з невісткою, Іван Остапович сів на стародавній канапі з високою спинкою, застеленою пістрявим килимом. Катерина просила розказати їй про обід в магістраті. Виговський тепер був веселий, говорючий. Добра чарка венгерського, старий мед за обідом і сонячний погожий день розворушили в йому природжену веселість та охоту до веселої розмови. Він розказував, до всього докладав жартів та сміху. Цікава Катерина слухала його, неначе читала цікаве оповідання.

– Оце, Катерино, я вдруге вже стрів отут, в Києві, якихось паній: одна молода, повненька, біла, як сьогоднішній свіжий сніг, а очі в неї блискучі й темні; друга багато стар-

ша за неї і дуже схожа на неї. Видко, що то її або мати, або тітка. Обидві вони закутані в білі тонісінькі хустки поверх очіпків чи шапочок. Молодша гарна, приємна й білява, як біла квітка. Оце, вертаючись з Подолу, я несподівано стрів їх обох на улиці отут недалечко, і мій кінь трохи притрусив їх снігом з-під копитів. Чи не знаєш ти, Катерино, хто вони такі? Чи шляхтянки, чи козачки? чи українки благочестивої віри, чи католички? Вони увійшли в хвірточку низенького домка, обсадженого тополями.

– Ага-га! догадуюсь! Одна з їх, старша – то удова Павловська, сестра новогрудського каштеляна Стеткевича, а друга, біла й повненька, то не дочка її, а небога, дочка того старого каштеляна.

– Вони живуть тут, в Києві, завсіди чи тільки бувають наїздом?

– Удова живе тут завсіди в домі свого покійного чоловіка, шляхтича Павловського. Вона має дві дочки. А Олена Стеткевичева приїхала до неї з Новогрудка в гості і вже гостює в неї тиждень зо три, коли не більше. Вона наїжджає в Київ до тітки кілька раз на рік, і я знаю, задля чого: певно, виглядає собі в Києві гарного жениха. Я їх обох знаю. Це мої добрі знайомі. Я буваю в їх в гостях, а вони в мене.

– Невже! – аж крикнув Виговський і скочив з місця так швидко, що коротенька люлька випала в його з рук і з неї висипався на підлогу і попів, і тліючий тютюн.

– Чого це ти скочив, наче обпечений? Певно, тобі на очі

нависла ота снігова Олена? – сказала Катерина і поклала шиття на коліна, а сама втупила в Виговського свої невеличкі темні очі, розумні, як у її батька, гетьмана Богдана.

– То ти їх обох знаєш? – промовив Виговський, і його очі неначе засміялись до Катерини, такі вони стали веселі.

– Авжеж, знаю. Якби я не знала, я б тобі про їх і не говорила. Казала мені Павловська, що покійник Стеткевич був чоловік заможний, довго служив на коронній польській службі, але він не був багатир. Зате ж був гордий, як сатана! гордий і собою, гордий і ріднею, своєю дочкою. Це мені на вушко розказала Олесина тітка, його рідна сестра. А я тобі говорю це все так само на вушко. Він мав рідню між сенаторами, магнатами, князями Соломирецькими й Любецькими, Друцькими, Четвертинськими і пнувся й собі за значною ріднею, бо сам був роду сенаторського.

– Чом же він не видав своєї дочки заміж?

– Певно, ждав жениха для своєї дочки якогось сенатора, а може, й князя. Сенатори й князі не сватали її, бо були високі задля неї, а за нижчих її батько не давав, хоч її вже сватало зо два військових чи шляхтичів, – сказала Катерина. – От і вийшло для Олесі ні тпру, ні ну! А старий був упертий, надутий, аж роздутий. Пнувся, мов жаба на купині, яка збирається квакнути з усієї сили.

Не встигла Катерина доказати свого оповідання, як попід вікнами майнули дві жіночі постаті. Вони простували стежкою, протоптаною в снігу попід самою стіною. Проти сонця

на стрісі сніг почав розтавати. З навислої на стрісі льодової бахроми вода стікала просто на стежку. Обидві панії повернули з стежки на сніг і загрузли трохи не по коліна. Вони обернулись до, вікна і вгляділи Катерину. Катерина махнула на їх рукою: заходьте, мов, сюди, до мене в гості! Старша панія підвела очі вгору, кивнула головою, неначе говорила: та до тебе ж ідемо, не куди! Але краплі води полились їй на лице. Вона втерла від хусточкою, вийнявши її з рукава. Іван Остапович чогось стривожився і ніби трохи злякався, вглядівши в вікно молоду білу паняночку з тіткою. Він вхопив з стола люльку і почимчикував в далеку кімнатку.

Незабаром увійшли в світлицю Павловська та Олеся, роздяглися в самій світлиці і поклали свої кунтуші на стільцях. Катерина попросила їх сісти на канапці, а сама присунула дзиглик до канапи і сіла з шиттям проти їх. Почалась розмова про вчорашні й сьогоднішні процесії та церемонії. Катерина не втерпіла і похвалилась, що й до їх приїхав з Чигирина писар гетьмана Богдана, був на тих церемоніях і розказав їй про все. Катерина розказала все, що говорив їй Виговський, так гарно, що обидві панії слухали її з великою цікавістю, їм обом хотілось побачити того гетьманського писаря і од його почути дещо цікаве і про Чигирин, і про гетьмана.

Виговський, увійшовши в невеличку кімнатку, причепурився перед дзеркалом, закрутив свої вуси вгору, по-шляхетськи, причесав короткі кучері і незабаром вийшов до го-

стей, щоб зблизька подивитись на ту біляву Олесю. В маленьких дверях світлиці з'явилась його здорова, мужня фігура. Він низько нагнув голову, щоб не черкнутись лобом об одвірок, переступив через поріг і випростався на весь свій високий зріст. Рівний, як стріла, широкий в плечах, з тонким станом, до котрого влип червоний жупан, з високим чолом, над котрим хвилями нависли темно-русі короткі кучері, Виговський був гарний і в сорок років. Він одразу вразив молоду Олесю своєю мужньою фігурою і делікатною красою матово-білого лиця. Олеся глянула на його, зирнула йому в вічі і почервоніла, як маківка.

Іван Остапович привітався до обох паній, сів осторонь на ослоні з високою спинкою, накритому червоним сукном, і все придивлявся до молодої панни. Олеся сиділа кінець стола. Вона була в блакитній шовковій юбці, обшитій золотими парчевими узякими позументами. На ногах неначе горіли червоні черевички. Голова була оповита двома товстими русими косами, заплетеними в дрібушки і оповитими синіми кісниками та разками дрібних перлів. На шиї лисніли три золоті дукачі-червінці. Стара Павловська сиділа з закутаною в намітку головою; біла намітка обвивала шию й голову, коричнева юбка була облямована срібною парчевою стрічкою, а на шиї висів здоровий срібний хрест, які носять тепер наші протопопи. На ногах в неї були жовті сап'янці, трохи задрипані на снігу.

Іван Остапович накадив повнісіньку світличку, так що на

диму можна було повісити сокиру, як кажуть в приказці. Катерина й Виговський розговорились з старою Павловською. Розпитавшись у Виговського про обід у митрополита, проворна Павловська несподівано бовкнула, мов з кілочка:

– А ми, пане писарю, бачили вас вчора!

– Де ж ви мене бачили? – спитав Виговський.

– А коло святої Софії, як ви йшли слідком за владикою попліч з посланцями. Ми з Олесею таки вас примітили, хоч і не знали, хто ви такий, – сказала Павловська.

Олеся почервоніла, як калина, і скоса подивилась на тітку, неначе говорила: ой тітко! держи-бо язик за зубами!

– Але тоді на вас убір був не такий гарний, як сьогодні, коли ви басували конем на улиці, і кінь ваш закидав нас снігом з-під копит.

– Ми оступились аж під баркан та притулились до баркана спинами. Певно, ми тоді були смішні. Ви не сміялись з нас? – обізувалась Олеся, обертаючись до Виговського.

– Оце! чого ж пак я сміявся б з вас? Уличка узенька, то й не диво, що кінь кидав сніг копитами на всю улицю, – сказав Виговський дуже радий, що й Олеся його запримітила на коні в новому ефектовому козацькому убранні.

– Чи ви, пане писарю, самі прибули до Києва, чи, може, й жінка приїхала з вами? Чи ви женаті? – знов спитала цікава Павловська.

Виговський осміхнувся і блиснув з-під вусів рівними білими, наче підрізаними, зубами.

– Ні, я й досі не жонатий; все ходив у походи з гетьманом і мені не було часу навіть подумати про одруження.

А може, й тим я й досі не жонатий, що якось не траплялась... – додав Виговський.

І Олесь, і Павловська, очевидячки, зраділи, їх очі весело заграли. У кожної майнула якась думка, якась надія. Павловська переглянулась веселими очима з Олесею і впіймала іскристий погляд її очей. Виговський дуже сподобався удові, але вона й сама ще не знала, куди його тулити: чи до себе, чи до Олесі. Удова не вважала себе як стару людину, хоч і мала дві молоденькі дочки, і якби хто добре причепився до неї, вона була б ладна вийти заміж хоч і зараз.

"Треба залучити до себе цього пишного козака-красуня! – подумала Павловська. – Затягну його до себе, хоч би мала тягти його за обидві поли жупана... Намовлю Катерину, щоб привела його до мене в гості. Ой, гарний же та пишний, враг його матері! аж дивитись на його любо!" – думала Павловська.

– Пан Іван Остапович таки трохи запізнився з своїм весіллям, нема де правди діти, – сказала Катерина, затягаючи нитку в голку і довго націляючись в вушко ниткою, що було-таки нелегко в хмарах диму й тютюну.

– А там же у вас в Чигирині козачки, як мак, процвітають: в шовкових плахтах, в оксамитових юбках, в квітках та стрічках, та в червоних чобітках з срібними підковками. Куди ж тепер нам, шляхтянкам, до козачок! Вони тепер і багаті-

ші, і кращі за нас. Невже між ними не знайшлось ні однієї, котра б причарувала вас? А кажуть же, що козачки-чарівниці! – дріботіла Павловська і сміялась. Її кругленькі та куценькі, як тарахоньки, щічки, неначе підсунуті аж під самісінькі очі, поморщились і стали схожі на печені яблука; верхня губа, коротша за спідню, піднялася вгору, неначе посковзнулася по міцних зубах, і на губі виразно записніли чорні волосинки. Усе її куце лице з темними блискучими очима стало веселе-веселе, неначе вона налагодила стати у танець з Іваном Остаповичем і вдарити тропака.

– Не тільки козачки чарівниці, бувають такі чарівниці і між шляхтянками, – промовив Виговський, глянувши в вічі Олесі й легенько зітхнувши.

Олеся це примітила і спустила рожеві, цупкі, як перли, віка на очі.

– Чи надовго ви, пане писарю, прибули до Києва? – спитала Олеся так поважно, неначе вона була тітка Павловської, а весела Павловська була для неї небогою. Ні один кружок її білого лица не ворухнувся, неначе її біле личко було висічене з мармуру.

– Завтра надвечір треба виїздити до Чигирина.

– Оце! так швидко? Чого ж вам хапатись? Там же жінка й діти не плачуть, і ваша порожня хата не проливає за вами сліз, – сказала Павловська і чогось зареготалась, неначе удову хто залоскотав під пахвами.

– Що моя порожня хата не плаче за мною, я тому відомий,

але що гетьман буде сердитись та гримати на мене за зайві дні мого пробування в Києві, то я в тому ще певніший. Треба їхати, хоч мені і хотілось би довше побути в Києві.

– Ой, час вже, мабуть, полуднувати! Мені вже їсти схотілось: ми сьогодні таки раненько пообідали, – промовила Катерина і встала, поклавши своє шитво на столі.

Незабаром наймичка накрила стіл простою сільською скатертю з червоними перетичками, а Катерина внесла полумисок з пирогами, а другий – з сметаною, поставила тарілку холодної смаженої риби і вийняла з шафи чудернацького синього здорового ведмедя з старим медом і трохи меншого – з горілкою – лева, котрий якось приміркувавсь зіпнутись на задні лапи і стояти на хвості. Увійшов і Данило Виговський та старий батько Євстафій. Усі посідали за стіл. Чоловіки випили по здоровій чарці горілки; і пироги з сметаною, і риба щезли з полумисків доостанку. Старий батько Івана Виговського, як хазяїн, поналивав зелені здорові чарки пахучим медом. В світлиці запахло пасікою, бджолами та щільниками. Тітка Павловська кружляла мед таки добре, Олеся випила один кухлик і більш не схотіла. Усі були веселі, усі розговорились. Олеся стала сміливіша, розговорилась з Іваном Остаповичем, але все була поважна і навіть гордовита. Говорила вона мало, одповідала коротенько. Вона не забувала про свій сенаторський та князівський рід, неначе повсякдень носила на своєму чолі одиск слави поважних сенаторів та князів.

Надворі вже почало сутеніти. Павловська схопилась з місця.

– Та й загулялись ми, небого, з козаками! – аж крикнула Павловська.

– Та випийте ще кухличок меду на прощання! – припрошував старий господар тітку.

– Ой, буде вже, буде, моє серденько! Ой, годі вже, годі! Мед таки п'яненкокий. Я стала така весела од цього меду, що отут незабаром заспіваю на увесь Київ, – говорила весела тітка.

– Цьоцю! і справді, час нам додому. Вертатись смерком я боюсь. Ви ж знаєте, що тепер польські та українські католики-пани вертаються на Україну, бо гетьман пускає їх. А міщани ганяють їх з Києва, на передмістя. Ще подумакугь, що й ми з тих, що вертаються з Польщі, виженуть і нас на якусь там Куренівку, – сказала Олеся.

– Отже ж, ти правду кажеш, Олесю Богданівно! – промовила тітка.

– Не бійтесь! Я вас проведу до самої господи, – обізвався Іван Остапович.

– От за це велике спасибі вам! Ми з вами будемо, як у Бога за дверми, – говорила тітка, натягуючи на руки товсті рукави кунтуша, підбитого лисицями. – Але... сьогодні ми гостюємо у вас, а завтра просимо гостювати в нас: просимо на завтра вас усіх до мене на пізнє снідання або на ранній обід.

– Добре, спасибі! – обізвалась Катерина і її чоловік.

– І вас просимо вкупі з ними, Іване Остаповичу! Не цурайтесь нашого хліба-солі, – просила Павловська Виговського.

– О, добре, добре! Спасибі вам за ласкавість! – сказав Виговський зрадівши.

Олеся кинула очима на тітку і подумала: "Та й хитра ж та догадлива вдалася моя дорога цьоця! Щось вона гадає та метикує, але що, цього не вгадаю..."

І гості розпрощались з господарями.

Другого дня Катерина не дуже зарані зібралася на снідання до цьоці Павловської. Вона добре знала, що Павловська затягне снідання під ранні обіди, бо була дуже гостелюбна людина, любила веселе товариство, любила гостювати в других, любила і в себе прийняти товариство.

Іван Остапович, Данило й Катерина прийшли до пані Павловської, як сонечко геть-геть підбилося вгору. Дім пані Павловської був такий самий, як і в старого Євстафія Виговського, тільки багато просторніший, хоч і низький, з маленькими вікнами, перебитими навхрест залізними зубчастими ґратками для оборони од злодіїв. В Павловської скрізь в покоях було вже поприбирано, скрізь було чисто й гарно, як у келіях в черниць. В кутку на покуті лисніли образи, обвішані вишиваними рушниками. Перед найбільшим образом блищала лампадка, неначе в свято. Трохи не на саму середину світлиці висунулась низька, присадкувата, як черепаха, широка груба з зелених та синіх кахоль, помальована якимись

чудернацькими жовтими квітками. Ця груба, неначе здорова хмара, крала світ од маленьких віконечок і несла в світлицю темряву. В двері виглядали гарненькі головки двох невеличких дочок пані Якилини Павловської, заглядали в світлицю і знов ховались. Павловська радо привітала гостей, а найбільше Івана Остаповича. Вона була така привітна до його, неначе давно його знала і зросла з ним укупі. Вийшла й Олеся, вже багато сміливіша. Вона привітно обернулась до Івана Остаповича і сміливіше з ним розмовляла. Гості посідали на канапах, схожих на ослони.

– От і спасибі вам, що ви нас одвідали! Чи знаєте, Іване Остаповичу, що ви мені цієї ночі снились? – промовила Якилина Павловська.

– І мені ви снились, та так страшно! – захопилась Олеся і чогось почервоніла.

– Як же я вам снівся? – спитав Виговський в Павловської.

– Та якось так чудно. Снилось мені, що ми з Олесею йдемо улицею, а ви летите на баскому коні. На вас червоний кармазин, шапка з червоним верхом, а од кармазина, од шапки і од червоних сап'янців пашисть полум'ям на всю улицу. "Ой, згоримо! – ніби кажу я до Олесі. – Ой, коли б оце кінь сипнув снігом з-під копит на це полум'я!" І одразу з-під копит посипався метелицею сніг та й погасив те полум'я...

– Ну, хвалить Бога, що ви, цьоцю, не згоріли в тому полум'ї! – обізвалась Катерина, усміхаючись.

– А мені ви, пане Іване, снились ще страшніше, – промо-

вила Олеся. – Снилось мені, десь я неначе йду до святої Софії, а ви катаєте на страшному коні. Дивлюсь – то ви були на коні, а то вже під конем. Кінь скажено прихкає, паший паром та все топче вас копитами, топче і біжить, а ви все лежите під ним. Я почала кричати на людей, щоб рятували вас. Коли гляну, ви знов на рвучкому коні гарцюєте на майдані, а потім дивлюсь – ви знов під конем. Господи, як я перелякалась! Прокинулась я і вся дрижу, неначе в пропасниці .

"Ото вразив їх обох! Аж приснився обом та ще тієї ж самої ночі", – подумала Катерина.

– Що б то віщував цей сон? Чи добре, чи погане? – сказала Катерина голосно.

– Мені здається, що добре, бо як сниться страшний сон, то віщує на добро, а як веселий, то на якесь лихо або на хворобу, – промовив Данило.

– Дай, Боже, щоб на добро, щоб я не дурно настрахалась цієї ночі, – сказала тітка. – Але ж, пане Йване, в вас кінь! Чи він татарський, чи турецький? Напродиво чудовий та баский!

– Татарський, степовий, гарячий, як огонь, а прудкий, як вітер, – одповів Іван Остапович.

– Тим, мабуть, ваш кінь мені й приснився, що такий баский. Ото якби я була молодша! Як би я на йому оце погарцювала! – сказала тітка Якилина.

– І я б погарцювала, бо дуже люблю їздити верхи, – обізначалась Олеся.

– Невже ви вмієте їздити верхи? – спитав Виговський.

– О! ще й як! Мій панотець вивчив мене їздити на коні ще змалку, для всякого випадку, бо в нас шляхта часто вчиняє наїзди на дім, на оселю. От я й уміла б оборонятись, командувати слугами на коні, – сказала Олеся.

– Чи ви грецької віри, чи католицької? – спитав несподівано Іван Остапович в Олесі Стеткевичівни.

– Аякже! Я і цьоця моя Якилина – ми грецької віри, – сказала вона, кивнувши головою на Павловську.

– В нашій сім'ї, пане Йване Остаповичу, є всяка мішанина, – обізвався Якилина Павловська. – Мій батько, цебто й дід Олесин, і моя мати Ганна, з Огінських, були грецької віри, а вже брати мої розбрелись по усяких вірах. Один був грецької віри, другі два – Ян та Христофор – подались на нову віру-аріянську, а четвертий, Олесин батько, мабуть, задля того, щоб стати сенатором в Варшаві, став католиком. Олеся та брат її Михайло, од першої Богданової жінки, князівни Соломирецької, zostались православні, а дві її зведенючки-сестри од другої Богданової жінки – католички Францкевичевої – стали католичками. Олесин брат Михайло постригся в ченці в Печорському монастирі. А от я та моя сестра не пішли слідком за братом Богданом Стеткевичем, бо ми обидві не думали стати варшавськими сенаторами, то й zostались православними. Як бачите, в нашій фамілії горох перемішався з капустою.

– От і добре, що ви не забажали стати варшавськими сена-

торами, – сказав Іван Остапович до тітки Якилини, але скося глянувши на Олесю; він був радий, що Олеся однієї з ним віри.

– Але оце ми базікаємо собі потроху, а Іванові Остаповичеві, може, треба незабаром виїздити з Києва, а то ще як дізнається гетьман, то й на мене розгнівається, що я не господиня, опізнилась з сніданням, чи то пак з обідом. Але, здається, мій борщ вже докипає, а каша допріває, – сказала Павловська і побігла до пекарні.

– Яка весела ваша тітка Якилина! – промовив Іван Остапович до Олесі.

– Що весела, то весела! я її люблю за веселі норови, бо й мені з нею веселіше. Шкода тільки, що вона живе в Києві, далеченько од нашого двору, бо наш, батьківський палац і маєток, аж на Поліссі, – сказала Олеся.

– При кому ж ви живете, коли ваш панотець вже три роки як помер? Ви така молода, вам небезпечно самій жити, та ще в лісах та пушах, – сказав Іван Остапович.

– Ми з панотцем жили в Новогрудку при замку, доки мій панотець був живий: він був каштеляном в Новогрудку. А як він помер, то я переїхала з своєю тіткою в батьківський двір на Поліссі, а з нами живе й господарює мій дядько, брат мого панотця, старий удовець Христофор Стеткевич, аріянин. Він мені став за опікуна й за батька, – промовила Олеся.

– Такій молодій панні невесело жити в пушах та нетрях серед вовків та ведмедів. Ви б перейшли на життя до тітки Якилини в Київ!

— О, я до неї частенько наїжджаю в гості і гостюю часом довгенько, по місяців два, — сказала Олеся, — але все-таки не годиться мені кидати й своєї хати, і свого господарства.

"Можна буде з нею часто бачитись в Києві, — подумав Іван Остапович. — Не мине ця пташка мого сильця!"

Тітка Якилина Павловська звеліла накривати стіл. І швидко потім, замість снідання, подали на стіл цілий обід, та ще й не убогий. Павловська одчинила дверці пічурок: там з'явився цілий скляний звіринець. Через руки тітки Якилини звідтіль почали виходити, неначе з Ноевого ковчега, усякі звірі: сині ведмеді, зелені леви, якісь міфічні чудернацькі крокодили чи ящірки з лапами, а далі виліз з пічурки якийсь здоровий вишневий змій з товстим пузом і з тонким хвостом, закрученим, неначе бублик. Змій був повний вишнівки. Ті звірі з настойками, наливками та медами розлізлись скрізь по столі, неначе череда в полі. З'явилися пісні пироги з гречаною кашею та з грибами, борщ з карасями, а потім стіл аж захряс під варениками, мнишиками в сметані, пампушками, шуликами з маком та медом і маковниками. Тітка Якилина частувала, припрошувала, все наливала чарки і сама потроху випивала. І тітка, й Катерина, й Олеся не цурались хліба-солі і їли не згірше й не менше, як і чоловіки, без церемонії.

— Ой, запізнюся я в дорогу через ваш багатий та довгий обід! Буде мене гетьман бити, та нікому буде й боронити, — сказав Іван Остапович, допиваючи здоровий кубок меду.

– Якби я була там, в Чигирині, я б вас оборонила од гетьмана, – сказала тітка Якилина, випивши меду і втираючи вуста хусточкою.

– А ви, Олено Богданівно, боронили б мене од гетьманської булави? – спитав в Олесі Іван Остапович.

– Авжеж, боронила б, бо шкода як б'ють чоловіка, та ще й нізачо, – обізвалась Олеся, заїдаючи обід маковниками.

– Ой, час в дорогу, час в дорогу! Сидів би я в вас і до вечора, якби мене не вигнали, та час до Чигирина братись, – сказав Іван Остапович і хапком встав, перехрестився, подякував Павловській за хліб, за сіль та за щирю ласку і почав, прощатись. На прощанні він поцілував тітку Якилину в одне й друге плече. – Ото щира ви людина! Бачуся з вами двічі, знаю вас два дні, а мені здається, що я з вами вік звікував і знав вас бог за од якого часу, – мовив Іван Остапович до Павловської.

– Заходьте ж до нас, як будете в Києві! Не минайте моєї хати! – сказала Павловська до Виговського.

– Хіба вмру, що не зайду... А ви, Олено Богданівно, довго ще будете гостювати в Києві в тітки? – спитав Іван Остапович.

– Та, мабуть, поїду на Полісся після Великодня, як почнеться робота на полі, – сказала Олеся на прощанні.

– То ми ще побачимось, як будемо живі та здорові, бо мене гетьман таки частенько посилає по ділу до Києва, – сказав Іван Остапович і вийшов з покоїв веселої Якилини.

II

Невеселий виїхав того ж таки дня з Києва Іван Остапович з двома верхівцями-козаками. Вже наступав вечір, як він в'їхав у густий київський бір. Сумне небо, вкрите густими хмарами, високі сосни, що стояли, ніби стіни, по обидва боки дороги, наводили на його задуму. Бір тихо гув, неначе далекі хвилі моря. Це сумовите, тихе, але дуже гудіння наводило на душу Виговського задуму й сум. Після шуму і гаму в Києві на празникуваннях та обідах Виговському здалося, що він заїхав у якусь пустиню. Він похилив голову, а думи за думами тихо йшли одні за другими, одна другу викликаючи серед мертвої самотності. Йому все чогось здавалось, що він ніби загубив щось дуже коштовне або щось забув у Києві таке гарне та дороге, що за ним варто було і назад вернутись. Високий стародавній екіпаж, поставлений на полозки, більш схожий на фараонову колісницю, ніж на санки, плавно й рівно линув по утертому шляху. Ні гуку, ні стуку кругом. Тільки бір жалібно гув, неначе стогнав, а думи ще ясніше й виразніше снувались роєм в голові Виговського.

"Треба сватати Олесю, хоч би прийшлося вихопити й видерти її з рук гордовитої високої рідні. Вона поважна й розумна, як теперішня Богданова жінка Ганна; вона зуміє добре вдержувати мій дім, може, колись і гетьманський... Вона шляхетського високого роду, вмітиме прийняти й привіта-

ти людей. Козаки її поважатимуть; козацька старшина не посміє заводити в моєму домі запорозької сваволі та п'янства, котрого і я сам не люблю. Вона й багатенька, й гарна, гарна, як лелія", – думав Виговський, втопивши очі в темно-зелені стіни сумної соснини, неначе він читав на їх свої думи.

Тихий вітер дихнув неначе духом на сосновий старий ліс. Сосни заколивались і загули ще сумніше й жалібніше. Сумні й жалібні думки швидше заворушились в душі Виговського. Йому чогось стало жаль Олесі, жаль Києва. Він згадав привітну тітку Якилину і йому стало жаль і за Якилиною, йому хотілось вернутись назад, подивитись на Олесю і на ті кімнати, де вона тепер пробувала.

Другого дня ввечері Виговський прибув до Чигирина і увійшов в свою квартиру. Він був чоловік нерозтратливий, хоч і не скупий, і наймав собі невеличку квартиру недалеко од гетьманського двору. Од гетьмана він брав добре вдержування. Чужоземські посланці надаряли його коштовними подарунками. Але в той час він ставив на свій кошт монастир коло Чигирина і тратив на будування монастиря чимало грошей.

Іван Остапович увійшов у свою тісну квартиру, і вона здалася йому тепер надзвичайно сумною.

"От було б добре, якби оце з моєї хати вибігла назустріч мені Олеся, привітала мене ласкаво, обвила мені шию повними руками, пригорнулась до мене, сіла зі мною поруч отут на канапці і розважала мене своєю тихою розмовою", –

думав Іван Остапович, сидячи на канапці.

Надворі і в покоях стояла мертва тиша. Маленькі вікна стали ніби сліпнути: надворі вже сутеніло. Вечір заглядав у всі маленькі віконця, а по кутках стояли темними стовпами діди-тіні. В недобре натоплених покоїчках було холодно. Виговський важко зітхнув і глянув на столи, на поскладані в купи усякі канцелярські папери. І ці столи навели на його смуток. Йому здавалось, що і ті покої, і ті столи не наводили б на його душу такого смутку, якби по тих покоях походжала Олеся. Перший раз на своєму віку він почував свою самотність, почував нудьгу. Перший раз на віку найшов на його душу якийсь смуток, якийсь жаль, невідомий до того часу серед походів та битв, серед бурливого козацького життя. І несподівано в його душі виник лелійно-білий вид Олесі: і стало йому на серці веселіше, стало ніби і в покоях тепліше і ясніше.

"Битви й битви, битви плили за битвами, як дні за днями! а моє серце не зазнало волі, не зазнало щастя. Жаль мені себе, жаль свого серця! – Виговський важко зітхнув. – Однак час йти до гетьмана, а то гетьман, мабуть, мене жде", – подумав Виговський і вхопив з стола кілька листів, витяг з кишені свої записи, зроблені в Києві про посланців та митрополита, і швиденько почимчикував до гетьмана Богдана.

Гетьман привітався з ним дуже ласкаво і все розпитував про посланців, про присягу киян та про митрополита.

Виговський насилу діждався вольних днів на масниці, од-

просився в гетьмана і поїхав до Києва. Він зайшов в гості до Павловської, побачився з Олесею. І Павловська, і Олеся так само радо привітали його, як і передніше. Тітка Якилина запросила його прийти до неї на обід другого дня. Стіл знов аж захряс під пирогами, варениками, мнишиками та усякими наїдками, під наливками та всякими настоянками. На обіді була якась родичка покійного чоловіка Павловської. В кінці обіду приїхала стара княгиня Любецька, родичка покійного Олесиного батька. Іван Остапович познайомився з нею. Любецька була ввічлива до Івана Остаповича, делікатна в розмові, ласкава на словах, але, прощаючись з Іваном Остаповичем, не запросила його до себе в гості. Вона була горда своїм князівством і догадувалась, що Іван Остапович не дурно навідується до Якилини Павловської та до Олесі.

Іван Остапович довідався од тітки Якилини, що Олеся виїздить додому в свою маєтність після Великодня через тиждень.

"Треба буде починати діло на Великодні святки, треба буде заловіститись Олесі, що я маю замір сватати її, а то як заїде в свою маєтність, в ті поліські пущі та нетрі, то трудно буде тоді добратись до неї. Треба на Великдень починати та й кінчати діло, коли Бог допоможе; виїде з Києва, то й забуде про мене", – думав Виговський, вертаючись з Києва до Чигиринна.

А Олеся про його не забувала. Після його приїзду до Києва вона тільки й думала про його, тільки й розмови з тіткою

було в неї, що про його.

– От-от Іван Остапович буде тебе, Олесю, сватати. От побачиш! Прилетить сюди в двір на татарському коні, вхопить на сідло та й завезе до Чигирина як полонянку! – сміялась тітка.

– Побачимо! Але, цьоцю, мені отой Чигирин з козацьким табором зовсім не подобається. Якби мені жити в Києві, то я би з дорогою душею згодилась вийти за Виговського, – говорила Олеся.

– От і не подобається! Ти ще й не була в тому Чигиріііі, а він тобі вже й не подобається, – сказала тітка.

– Якби я стала гетьманшею, то це мені припало б до серця. Я тоді була б готова і в Чигирині жити. А то бути жінкою генерального писаря війська Запорозького якось ніяково. Це ж навіть не те, що бути сенаторкою в Варшаві.

– Ой же, моє серце, те саме, тільки що будеш жити не в Варшаві, а в Чигирині, – обізвалась тітка.

– А я, цьоцю, люблю більш за все Варшаву, хоч я й не католичка. Місто веселе, людне. Там і королівський двір, і сенатори, і магнати з усієї Польщі й України: є на що подивитись, є чим себе розважити. Туди тягне мою душу, а не до Чигирина, де повно козаків та гармат, де тільки й тхне військовим табором та порохом! – сказала Олеся і зітхнула.

– Їй заманулось, щоб вона вийшла таки заміж за Виговського, але щоб вік свій звікувати з ним в Варшаві, а не в Чигирині.

На Великодні святки Іван Остапович одпросився в Богдана до Києва. Другого дня пішов він на службу в Михайлівський монастир. Народу в церкві була сила. Він ледве протовпився і став коло стіни. Недалечке од його в притворі стояла Якилина Павловська, Олесі з нею не було.

"Чи не поїхала вже Олеся часом додому? – подумав Іван Остапович з тривогою на серці. – От тобі й опізнився з сватанням! А коли то вона знов прибуде до Києва? Коли то я знов побачусь з нею і поговорю? Ще прийдеться їхати до неї на далеке Полісся в якісь Мокрани".

Виговський насилу достояв до кінця служби і, хоч був богомільний і богобоязний, як усе тогочасне суспільство, але він сливе не слухав і не чув, що читали, що співали в церкві, про що Михайлівський ігумен говорив з кафедри в своєму казанні. Олеся не виходила в його з думки, неначе й вона стояла тут, в церкві, недалеко од його коло своєї тітки, а він все дивився на її височеньку тілисту та рівну постать, на її білу, як сніг, шию та ясноволосу головку.

Служба скінчилась. Натовп рушив з церкви. Виговський притулився до колонці ждав, доки не пройде проз його Якилина Павловська. Він не зводив очей з її голови, закутаной поверх очіпка білою тонкою наміткою. Біла голова у густому натовпі неначе плила до колони, ніби її несла тиха вода в річці. Виговський підступив до Павловської і поздоровив її з святками. Натовп ухопив його і поніс попліч з Якилиною і незабаром виніс через широкі двері на цвинтар.

— А де ж це Олена Богданівна? — було його перше слово, як вони вийшли з церкви. — Може, виїхала в свої Мокрани?

— Ні, ні, не виїхала! — сказала Павловська і осміхнулась. — В Олесі ще зранку боліла голова, і вона зосталась дома.

Довгенько вони йшли мовчки. Було знать по очах Павловської, що вона чогось ждала і через те мовчала, і Виговський щось думав і мовчав. Тітка ждала, що він от-от скаже про свої думки та заміри сватати Олесю, їй дуже бажалось стати на цей раз свахою... і потайне бажання її здійснилось.

— Цьоцю Якилино! — почав Виговський. — Мені дуже сподобалась ваша шановна небога і я думаю заслати до неї старостів. Поперед цього прошу вас, допоможіть мені в цьому ділі то порадою, то своїми словами, а потім скажете мені просто, чи можна мати яку надію? Чи вийде Стеткевичівна за мене заміж?

Тітка зраділа, аж засміялась, їй припадав до вподоби такий жбних для Олесі, а вона вже давненько ходила на розпитки в Києві до козаків і довідалась од їх, що уряд генерального писаря при гетьмані — високий уряд, хоч магнати й багаті православні пани нехтували козаками.

— Пане Йване! я певна, що Олесі ви до вподоби і що вона готова вийти за вас заміж хоч і сьогодні. Але в неї, бачите, багато усякої високої рідні: і князі Соломирецькі, і князі Любецькі, і князі Друцькі-Горські, і Огінські. Я постерігаю, що вони спротивляться цьому, а найбільше спротивиться старий князь Василь Соломирецький та Христофор Стеткевич,

Олесин опікун і ніби названий батько. Він чоловік гордий, гоноровитий і дуже не любить козаччини. Отут може бути задля вас притичина.

– Шкода! Ох, як шкода! – аж крикнув Іван Остапович.

– Але чи шкода, чи ні, діло ще не починалось. А тим часом прошу вступити до моєї хати попоїсти свяченого з мого столу. Там ми ще побалакаємо докладно про це діло.

Вони увійшли в світлицю Павловської. Коло столу, накритого білою скатертиною і заставленого усяким свяченим, стояла Олеся. По світлиці клубками вився дим ладану. Олеся ждала з церкви тітки і накадила ладаном, позасвічувавши усі лампадки перед образами. В світлиці одгонилось важким духом церкви од диму та лампадок. Олеся глянула на тітку і засміялась.

– От і наша слаба! Гарна слаба! Полінувалась йти до церкви, – сказала тітка.

– Не думайте, цьоцю, так! Зранку в мене і справді боліла голова, а тепер вже перестала, – обізвалась Олеся і почервоніла, глянувши на Виговського.

– Христос воскрес! З празником будьте здорові! – сказав Виговський, скидаючи свій кунтуш і переступаючи через поріг світлиці.

– Воістину воскрес! Будьте й ви здорові! І вас поздоровляю з Великоднем! – промовила Олеся і стала така рожева на виду, як була рожева її сукня.

Виговський був убраний в новісінький оксамитовий жу-

пан вишневого кольору, обшитий золотими позументами. Цей вишневий жупан дуже приставав йому до лиця. Він неначе покращав удвоє. Одлиски позументів грали чудовими золотистими сутінками проти весняного сонця і сипали ясний світ на матово-білі щоки й високе чоло Виговського.

– Ну, тепер похристосуємося! – промовила тітка і тричі поцілувалась з Іваном Остаповичем і, очевидно, не без смаку. Іван Остапович підступив до Олесі і похристосувався з нею. Олеся засоромилась, стала червона, як калина, і очі спустила додолу, однак не спротивилась і тричі поцілувалась з ним. Виговський, як добрий навіглядач, зауважив на це, як на добрий знак для себе.

Вибігли з кімнати і дві дочки Павловської. Старша Маринка, вже шістнадцятилітня тоненька дівчина, була чорнявенька й гарна, як намальована. І вони обидві похристосувались з Виговським. Посідали за стіл і попоїли свяченого. Тітка веліла подавати страву. По обіді тітка вийшла з світлиці ніби по господарству. Олеся й Іван Остапович zostались вдвох.

Іван Остапович сів на канапі поруч з Олесею. Вона обернулася до його і глянула йому просто в вічі. Дві пари ясних темних, дуже схожих очей стрілися дуже близько. Олеся неначе прочитала, як у книзі, в його очах, що думав Іван Остапович. Виговський по її очах вгадав відповідь. Він заговорив стиха, щоб його слова не доходили через двері до другої кімнати.

– Олександро Богданівно! Я заїздив коня, поспішаючи до вас в Київ. Не можу всидіти в Чигирині без вас, і день і ніч все про вас думаю. І рано й вечір так і пориває сюди мою душу, як тільки гляну на північ од Чигирина, на зелені ліси та діброви, бо знаю, що за тими дібровами та гаями пробуває чарівниця, що причарувала мене одразу своїми карими очима та високими бровами. Час мені одружитись. Становище моє на Україні високе. Шукав я між нашими козачками дружини, та й.. і... й досі не знайшов. Не такої пари мені треба. Я вас одразу полюбив, як углядив вас вперше. Чи приймете ви моїх старостів, як я пришлю їх сватати вас?

– Прийму... прийму! – сказала сміливо Олеся, ані запикнувшись. – Я рада вийти за вас, бо полюбила вас одразу, як побачила вас вперше. Тільки... тільки... Ох, будемо мати притичину! – промовила Олеся, зітхнувши і згорнувши руки. – Матимемо таку притичину, що я й сама не відома тому, що вийде з вашого сватання.

– Чому так? – раптово спитав Виговський.

– Мій опікун, старий дядько, удовець Христофор Стеткевич, вірою кальвін, і мої родичі князівського роду спротивляться і не видадуть мене за вас, – тихо обізвалася Олеся, спустивши очі додолу і задумавшись. Рум'янець одразу погас на її білих щоках, а смуток впав сутінком на рожеві віка, на пишні уста.

Виговський замовк і сам задумався. Він догадувався, що притичина буде немала і що за Олесю прийдеться войдува-

тись з її високою ріднею.

– Христофор Стеткевич, князь Любецький і його жінка дуже не люблять гетьмана Богдана й козаччини за те, що гетьман одірвав Україну од Польщі. Вони встоюють за Польщу. І на козаків, і на гетьмана вони злі, аж сичать. А ви ж генеральний писар в гетьмана! – сказала Олеся.

– Але ж я сам шляхтич, хоч і пішов на службу в козацьке військо. Правда, я з небагатих шляхтичів, але кожний шляхтич шляхтичеві рівня. Що до того, що ваші родичі князі? Вони такі ж шляхтичі, як і я, а "шляхтич в загороді рівний воеводі"! – сказав Виговський.

– От що, пане Йване! Підіть ви оце сьогодні з цьоцею Якилиною до нашого родича князя Любецького. Він в Києві од того часу, як військо Богданове вигнало католицьку шляхту з України. Побалакайте з ним, спитайте й про наше діло. Що він вам скаже, те саме скаже вам і мій опікун Стеткевич, бо вони великі приятелі і мають одні думки. Але вам все-таки треба буде прибути до нас в Мокрани і поговорити з моїм опікуном Стеткевичем. А потім побачимо, що маємо вчинити.

– Добре! Я попрошу паню Павловську, і ми поїдемо до князя Любецького, – сказав Виговський і поцілував Олесю в руку.

Незабаром увійшла в світлицю Павловська. Виговський розказав їй про свою розмову з Олесею. Тітка була дуже рада, поздоровляла Олесю і на radoшах тричі поцілувала її.

— Ну, пане Йване, підемо ж до князів Любецьких! Побачимо, якої-то вони заспівають, — говорила тітка. — Знаю, що буде в нас битва за Олесю, але ми таки візьмемо гору і одіб'ємо Олесю. Без битви вже не обійдеться. Це я наперед знаю. Побачимо, як вони вас приймуть, що говоритиме вам, як обійдеться з вами цей Олесин дядько в первих, — говорила Павловська, вдягаючись в жупан.

Виговський і Павловська хапком поїхали, неначе хапались, щоб не опізнитись на якесь свято або на якусь церемонію.

Незабаром прибули вони до палацу князя Любецького. Старий палац стояв на Старому Києві, над глибокою долиною, котра тяглася до Кожум'яків. Палац був збудований серед широкого двора. Гостра висока покрівля з черепиці почорніла од негоди, непоновлена десятки років. Тільки місцями на покрівлі зеленіли широкі плями ясно-зеленого моху, неначе понашивані на ганчірках ясно-зелені оксамитові латки. З боку палацу загиналась пристройка на два поверхи, а за нею піднімалась чудна тонка невеличка башта з узькими амбразурами, неначе голуб'ятня з дірками; білі, але дуже задимлені димарі виганялись високо над гострим дахом, неначе стовпи, натикані без ладу в чорну покрівлю. Перед ганком палацу зеленів широкий круг, засаджений кущами. За домом чорнів старий садок.

Виговський і Павловська увійшли в довгенькі узькі сінці, більше схожі на коридор з узькими вікнами. Двері збоку од-

чинились. З-за дверей виглянула жіноча чудна головка з маленьким поморщенням лицем, схожим на печену картоплю. Ця головка, завбільшки з добрий запорозький кулак, вирячила на їх зачудовані очі, а потім маленькі ручки одчинили скрипучі двері. Павловська й Виговський увійшли в довгу старинну світлицю. В світлиці нікого не було. Стародавні ясеніві стільці з високими без міри спинками, оббиті червоним, вже злинялим, сап'яном, стояли рядком попід стінами; ручки стільців були пороблені в формі гадюк, котрі позвішували наниз свої довгі головки, а хвостами поприлипали до високих спинок. Довгі килимки були розстелені попід стільцями, тяглись стежкою через світлицю до дверей. Килими полиняли, втратили лиск і фарби; один тільки дорогий квітчастий нелинючий перський килим на софі звеселяв сумну темну світлицю. Узькі, високі й зверху гострі вікна пускали мало світа в довгу світлицю, а кругленькі шибочки з червоного й синього скла вгорі вікон кидали в світлицю темнуваті сутінки, і в світлиці од їх ставало ніби ще темніше. В домі було тихо. Нігде не було чути ні найменшого гуку, навіть шелесту, як в порожній старинній церкві. Виговському здалося, що він увійшов в якусь стародавню церкву; рядки образів, котрими був заставлений увесь куток на покуті, ще більше наводили на його таку думку. Виговський і Павловська посідали на твердих стільцях і пообпирались ліктями на холодні дерев'яні гадюки.

Довгенько вони ждали, але ніхто не виходив до їх. В кім-

натах не було чути навіть найменшого шелесту. Дім стояв, ніби пуста, в котрій жила одним-одна якась людина з малесенькою головою та зморшкуватим лицем.

– Поганий для мене знак, оті гадючки! – промовив тихо Виговський і торкнув рукою одну гадючу голову, а потім другу.

– Нічого те! Не вкусять, бо дерев'яні й холодні як лід, – зашепотіла тітка Якилина, осміхаючись.

– Хоч не вкусять, так заморозять холодом, – сказав Виговський.

Незабаром двері в кімнату заскрипіли, неначе ціле літо немазаний віз. Вийшла стара княгиня Любецька, убрана в темно-зелену оксамитову сукню, поверх котрої був накинутий вишневий кунтуш. Сукня була дорога, але така злиняла, що на фалдах стала руда, неначе фалди були посилені зверху табакою. Поспішаючи до гостей, Любецька нахилилася на голову довгий шматок білої прозорої тканини і зав'язала кінці на шийі нижче підборіддя. В цьому імprovізованому тюрбані вона була схожа на туркеню. Сиві пасма кіс виглядали над вухами. Любецька була невеличка на зріст з сухим лицем. Тільки чорні очі блищали і світилися завзятістю.

Гості встали і пішли назустріч княгині. Виговський привітався до Любецької і поцілував її в руку. Любецька зирнула на рівну, пишну фігуру Івана Остаповича, і вид її повеселішав. Очевидячки, він сподобався княгині і фігурою, і красою.

— А ми вже бачились з вами, пане Виговський! -обізвалась різким, зовсім не старечим голосом Любецька.

— Мав щастя стрінутись з вами в пані Павловської, — сказав Виговський веселим голосом. Він примітив, що вчинив добре враження на стару княгиню.

— Сідайте ж у нас! — промовила Любецька, сідаючи на канапі.

Павловська сіла поруч з нею так проворно, неначе впала на канапу, аж канапа заскрипіла. Виговський сів на стільці.

Не встигли вони перекинутись кількома словами, як двері знов скрипнули так раптово, неначе хто різнув ножем по горлянці. На дверях з'явився старий князь Любецький. Він був невеликий на зріст, кремезний дід з сивою довгою бородою. На голові вилися розкішні чорні кучері, неначе припалі пороховом. Старий оксамитовий вишневий жупан так злиняв і повитирався, що на йому подекуди світилися нитки. Князь кинув неспокійними очима на Виговського; здивовані й вирячені його очі неначе питали у Виговського:

"Чого ж оце ти до мене прийшов? Яке діло маєш до мене? Навіщо ж ти мені здався?"

Павловська назвала на ймення Виговського. Князь привітався з ним гордовито і все дивився на його, вирячивши здорові карі очі. Очі були неласкаві, лице надуте, брови на-суплені.

— Познайомившись з панею Павловською та з панною Оленою Стеткевичівною, навіть завівши приятельство, я з щи-

рим серцем бажаю познайомитись і з їх близькою ріднею, якою ви їм доводитеся, – обізвався Виговський.

"Навіщо мені це здалося?" – неначе говорили гострі князеві очі; одначе князь ласкаво поклонився Виговському і промовив:

– Спасибі вам, пане генеральний писарю! спасибі за честь! Сідайте ж в моїй господі! – сказав Любецький, і його очі стали веселіші. У Виговського стало легше на душі.

– Чи по ділу прибув до Києва, пане генеральний писарю, чи на прощу?

– Приїхав я до Києва на прощу, побував в Печерському монастирі і в печерах, приїхав я і по ділу, – сказав Виговський.

– А у нас в Києві сталася велика зміна: запанувала Москва, наїхали московські стрільці, десть узявся московський воєвода, – почав говорити князь.

– Така, князю, була умова Богдана з царем, щоб у Києві сидів московський воєвода з стрільцями, – знехотя обізвався Виговський, – треба було прийняти цих гостей.

– То-то й горенько... що ці гості незабаром стануть в нас хазяїнами! – сказав Любецький. – Не сподобались мені ці гості За Польщі нам, шляхтичам, і князям, навіть православним, було ліпше. Я сам православний і шкодую за Польщею.

– Але, князю, змінити діла вже не можна. Нові порядки настали на Україні, – сказав Виговський.

– Нові, але для нас дуже недогодні. Погане діло вчинив

Богдан, погане! Бодай йому добра не було! – аж крикнув князь і, схопившись з місця, почав ходити по світлиці.

– Князю, сядь! Не ходи! – промовила Любецька до чоловіка.

– За Польщі нам було добре, – говорив князь, трохи не бігаючи по світлиці, – народ робив на нас панщину, платив нам податі як державцям, як давнім князям. Ми мали землі й лісів, скільки хотіли. А тепер що? Хлопи здебільшого пішли в козаки, пристали до Хмельницького, перестали робити панщину. От я маю двоє сіл на Поліссі, а з їх тепер користі, як з цапа молока. Я й не католик, й не поляк, сидів я дома і не тікав в Польщу, а мої хлопи десь розбіглись на степи, а ті, що зістались, не послухають, позабирали собі клапти моєї землі, хапають в мене під носом, орють і сіють для себе, а не для мене. А пани, що стали католиками, бояться вертатись в свої маєтності, бо хлопи бунтуються проти їх, виганяють з сіл. От і я, хоч і князь, і грецької віри, а зубожів зусім. Не маю за віщо полагодити свій палац, полагодити господарську справу. Ось бачте, як я обносився. Одежа на мені аж світиться.

– Князю! сядь-бо та сиди! Не бігай так швидко! – крикнула Любецька. – Будеш потім стогнати цілу ніч... В князя слабість в ногах, йому не можна так швидко ходити, а він таки ходить, – тихо промовила Любецька до Виговського.

Виговський глянув на старе убрання на князеві. Врівні з князем Виговський, убраний в новий оксамитовий кунтуш,

обшитий золотими позументами та шнурками, здавався багатирем.

– Але що ж, князю, маємо робити, коли діло вже сталося? Польща догоджала шляхті, але пригноблювала козаків. От через це й все лихо скоїлось, – несміливо обізвався Виговський.

– Нащо нам козаки? Не люблю я через це козаків! – прохопився князь, никаючи од кутка до кутка, – погані вони люди, бо накоїли нам лиха. Ми понесли велику втрату, ми стали трохи не старцями! – вже не говорив, а репетував князь і швендяв по світлиці так швидко, неначе йому хто насипав приску за халяви.

– Князю! сядь, бо цілу ніч кричатимеш та стогнатимеш! Знов буде тобі судомити ноги. Ой Господи!

– Княгинє! сиди собі, коли тобі незавізно, а до мене не чіпляйся! – одповів з криком Любецький.

– Та годі вже, годі! Тільки дурно себе тривожиш! – обізувалась княгиня і почала тихо розмовляти з Павловською.

Павловська трохи не на вухо сказала княгині, що Виговський сватає Олесю Стеткевичівну. Княгиня замовкла, надулась, неначе розсердилась на свою родичку.

Князь пересердився, вгамувався й сів; він втомився од гніву й бігання і важко одсапував. Виговський задумав тепер приступити до діла, хоч примічав, що князь неласкаве подивиться на його сватання.

– Я оце прийшов до вашої княжої милості по великому

ділу задля мене. Я думаю сватати панну Стеткевичівну, вашу родичку. Вона ласкава до мене і дала вже мені слово. Але вона сирота, а ваша милість доводиться їй родичем. Чи згодитесь ви з княгинею видати за мене вашу небогу? – промовив сміливо Виговський.

Князь швидко підвів голову, аж кинувся, неначе хто кинув на його стрілою і влучив в груди.

– Ти хочеш женитись з Оленою Стеткевичівною?

– Хочу, і хочу знати думки вашої милості про це велике задля мене діло.

– Гм... гм... Не радив би я Олесі виходити заміж за козака. Я не люблю козаків! – знов, спихнувши, промовив князь. – Не буде од мене на це згоди. Одначе... одначе... Олена має ближчих родичів і опікунів. Прошу, питаєте в їх!

– Але, князю, коли буде ласка вашої милості й згода, то все-таки й ваша милість допоміг би мені в цьому ділі. І ви, княгине, допомогли б мені, і вас прошу про це діло!

Княгиня перестала розмовляти з Павловською і надулась. Вона й не глянула на Виговського, а тільки поглядала на князя, неначе говорила: "І як він насмівся сватати родичку князів і сенаторів, цей козак з убогих шляхтичів з села Вигова?" Князь мовчав і тільки крутив свої довгі сиві вуси. Усі замовкли. В світлиці стало тихо. Всім було ніяково. Князь не мав охоти говорити й мовчав, неначе був дуже зобиджений.

В той час двері помалесеньку закрипіли і далека княгинина родичка з маленькою головою внесла кубки і здорову

пляшку старого меду. Князь мовчки поставив кубки на стіл, мовчки налив їх медом, випив сам і подав кубок Виговському й Павловській. Всі пили мед і мовчали. Княгиня була ніби сердита: гнів світився в її очах. Вона дуже не любила козаків, бо була католичка.

Випивши кубок, Виговський встав і почав прощатись. Встала й Павловська, невесела й задумана. Князь і княгиня розпрощались неласкаво, неначе виганяли з свого дому Виговського.

– Погана справа для мене в цих князів! – промовив Виговський до Павловської, вийшовши з дому, – неласкаві до мене ці князі.

– Їдь, пане Йване Остаповичу, в Мокрани до Олесиного опікуна, поговори з ним. Може, з ним буде тобі ліпша справа.

Павловська з Виговським вернулись додому і ввійшли в світлицю. Олесь сиділа на канапі, підперши щоку долонею, і дуже задумалась. Вона сіла в такій позі, як тітка з Виговським вийшли з дому, і сиділа непорушне, доки вони вернулись. Олесь передпочувала, що скажуть князь Любецький і княгиня, бо знала, як вони ненавидять гетьмана Богдана і козаків. Багато дум передумала вона, сидячи в тихій світлиці. Вона щиро полюбила Виговського, але догадувалась, що матиме багато клопоту, доки допровадиться діло до кінця.

– Ні з чим вернулись? – тихо спитала Олесь в тітки.

– Ні з чим! – сказала сумно тітка. – Як заговорив Іван Остапович, що хоче тебе сватати, князь і княгиня понадима-

лись і говорити з нами не схотіли. Князь набундючився, як індик, бігає по світлиці та тільки: бу-лу, бу-лу, гу-лу! Мовчки випили ми по кубкові меду, мовчки й з світлиці вийшли.

– Пане Виговський! прибудьте до нас в Мокрани і поговоріть з моїм старим дядьком Христофором! Може, він буде до вас ласкавіший за князя Любецького. Але чи так, чи інак, а я буду ваша, хоч би уся рідня стала мені на дорозі і ставила мені притичини! – сказала Олеся і гордо підвелася з місця.
– Не буду я слухати родичів!

Виговський подякував і поцілував Стеткевичівну в руку, потім розпрощався і вийшов з світлиці.

– Не забувайте ж нас! – гукнула до Виговського через поріг Павловська.

III

Двір покійного Богдана Стеткевича стояв край невеличкого поліського села Мокран, на ледве примітному невеличкому пригорку, неначе він виліз на той горб, рятуючи себе од болота, котре з трьох боків суспіль облягало Мокрани. З високою гострою зчорнілою покрівлею з двома узькими баштами, котрі були приставлені на двох углах, з товстими стінами і узенькими вікнами, мурований стародавній палац був схожий на теперішню поганеньку гуральню, задимлену, чорну й непривітну. Поверх покрівлі стриміли муровані високі й товсті димарі, прикриті зверху од дощу вимурованими шапками, в котрих чорніли з двох боків дірки. Ці високі й широкі димарі здалеку були схожі на високі улики, прикриті зверху книшами або якимись чудернацькими паляницями. На чотирьох рогах палацу були пороблені муровані зверху узькі, внизу широкі підпірки: здалеку здавалось, ніби палац, неначе черепаха, розчепірів свої купецькі товсті ніжки і налагодився злізти з пригорка, але ніяк не міг рушити з місця. Палац був кругом обкопаний глибоким ровом, а на окопі стримів гострий дубовий частокіл. За окопом лисніли болота, котрі подекуди зеленіли осокою та густими очеретами. В густій осоці подекуди неначе тонули круглі кущі верболозу та вільшини. За палацом розкинувся розкішний старий садок, в котрому подекуди стояли старі важкі дуби. Кругом

палацу за Мокранами на всі боки мріли зелені соснові бори, неначе зелене ї гладеньке море облягало кругом і палац, і село. І тільки подекуди над сизо-зеленими борами високо витикались гостроверхі старі-престарі ялини, неначе дивились розкидчастими гілками на те море борів та старих дубових лісів.

Олеся Стеткевичівна приїхала з Києва в Мокрани і ціле літо ждала в гості Виговського. Але вже й літо минуло, а він не приїздив. Вже й жнива минули, настала Перша Пречиста, а його не було. Олеся засумувала і не раз в думці нарікала на чоловіків, що вони непевні люди, не вміють додержати свого слова.

"Може, він знайшов іншу, кращу за мене і покохав її, а мене забув? – думала не раз Олеся, ходячи по старому садку з сумною думою на чолі. – На світі всього трапляється. А може, він одкинувся од мене через те, що його обидила моя рідня, оті князі Любецькі. Він вищий урядом за тих моїх родичів, князів Любецьких та Соломирецьких. Вийшовши за його заміж, я була б велика пані між козаками, вартніша за зубожілу княгиню Любецьку; тоді й я високо підняла б голову і згорда дивилась на тих усіх князів. Я їм тоді дам себе знати!" – марила Олеся, ходячи попід старими яблунями, гордовито піднявши голову вгору і поглядаючи на яблуні, де рясно біліли й червоніли на гілках здорові вже досягаючі яблука.

Настав вечір. Олеся вернулась в свою кімнату і, засвітив-

ши воскові свічки, взялась до роботи з своєю вже немолодою родичкою по батькові Рудницькою.

Павлина Рудницька, пристаркувата панна, доводилась її батькові сестрою в первих. Овдовійши, Богдан Стеткевич запросив до себе Рудницьку за хазяйку і за товаришку для Олесі. Рудницька була з небагатого роду і з охотою перейшла на життя до Богдана Стеткевича. Негарна з лиця, сухорлява, чорненька, але проворна й розумна, Павлина Рудницька і на старості літ зосталась такою ж романтичною і мрійною, якою була замолоду. Вона не втратила надії вийти заміж за гарного, хоч і убогого жениха, все сподівалась, що він звідкільсь-таки приїде до неї, несподівано закохається в неї, і вона піде за його заміж, виїде з ним кудись далеко на самий край України або Польщі, в якісь широкі степи або в дикі пущі, і буде з ним проживати щасливо. Панна Павлина була письменна, любила читати, діставала книжки в багатих сусід-дідичів, прочитала кілька стародавніх рицарських романів, переложених на польську мову, і пам'ятала їх трохи не до словечка, до останніх дрібних подій. Часом вечорами находила на неї охота оповідати ті рицарські історії Олесі, і вона вміла дуже гарно розказувати, так що Олеся слухала її оповідання, неначе сама читала книжку. Панна Павлина любила читати і церковні книжки, а найбільше любила читати життя святих.

Кімнати, в котрих жили панна Павлина та Олеся, були невеличкі й невисокі. Невеличкі вікна з круглими малень-

кими шибками, пробиті височенько в товстих стінах, ніби заглядали в кімнати і неначе не насмілювались пропускати багато світла знадвору. Темнуваті вдень, кімнати ввечері, освітлені світлом, були багато привітніші й приємніші, вистлані килимами, чисто прибрані, обвішані образами в дорогих золочених шатах. Панна Павлина сіла на стільчику коло розіпнутої на здорових пальцях основи і почала вироблювати килим. Олеся сиділа коло столика і вишивала шовком та золотом покривець на аналой для церкви. Через одчинені двері світилась лампадка перед образами в Олесиній опочивальні, застеленій килимами. Воскові свічі розливали доволі світла на невеличку кімнатку панни Павлини. В кімнатках було тихо, спокійно й чисто, як в монастирських келіях в черничок.

– От і літо минає, а Виговський не приїздить до нас! – тихо почала говорити панна Павлина. – Не дай, Господи, як він не приїде! Ох, як буде важко та тяжко тобі, серце Олесю!

– Я й сама не знаю, чому він так запізнився. Може, його гетьман не пускає, може, в його роботи багато, бо він мені натякав, що при гетьманові Богданові служба дуже важка, – обізувалась Олеся.

– Коли б через це, то ще нічого. Був і в мене жених... гарний, гарний, чорнявий, як намальований. Ох, ох! Бував він в покійного мого панотця частенько, а потім через півроку почав присватуватись до мене. Я й слово своє дала, а він як поїхав, як заїхав десь далеко, на війну, чи що, та тіль-

ки я його й бачила. Ох! Не йму я віри тим паничам. Які вони непевні в словах! Які вони змінчиві! Як вони граються нашим серцем, неначе м'ячиком! Ох, ох, ох! Я в цьому вже пересвідчилась, – говорила панна Павлина і разом з тим зітхала так важко як людина, котра на віки вічні втратила когось дорогого для серця.

– Виговський не з такихських, цюцю Павлино, я певна, що він не з такихських. Він розсудливий, певний чоловік, бо вже не дуже молодий. Він не повинен не додержати свого слова.

– Вір, вір їм, моє серце! А я вже звірилась раз і другий, то й буде з мене на весь вік. Один мій жених присватався до мене. Тато не хотіли видавати мене за його, бо він був дуже вбогий шляхтич. Тоді він намовив мене, щоб я втікла з ним, їй же богу, признаюся, що я вже хотіла з ним тікати! – і він, як поїхав, то вже й не вернувся! – бідкалась панна Павлина плаксивим голосом. – Ой, не йму я їм віри од того часу, і всім паннам буду заказувати, щоб не йняли їм віри.

– Цюцю Павлино! Виговського становище поважне й високе: йому ніяково дурити мене, дочку Богдана Стеткевича і князівни Соломирецької. Є, мабуть, якась інша притичина, а дурити мене, родичку сенаторів та князів, такому поважному й немолодому козакові ніяк не випадає.

– Може, ти й правду кажеш, – сказала тітка.

– Цюцю! Розкажіть мені якусь історію. Ви так гарно розказуєте, неначе по книжці читаете, – просила Олеся.

– Не знаю, що б тобі розказати. Хіба розкажу тобі про

Олексія, чоловіка Божого.

Олесі не хотілось слухати про святих. Згадка про Виговського направила її думки на іншу стежку: їй заманулось говорити або слухати про любовці.

– Потривайте, цюцю! Розкажіть мені яку історію про рицарів! Ви багато знаєте тих історій.

– Потривай! Нехай пригадаю, – сказала тітка.

– Де то ви, цюцю Павлино, діставали ті книжки з такими цікавими історіями, котрі ви мені розказували?

– То, серце Олесю, ще як мій панотець служив за управителя в одного польського пана на Волині, то він випрошував ті книжки в пана задля мене, бо знав, що я дуже люблю читати. Я тобі ще не розказувала однієї історії про молодого рицаря Германа. А ця історія дуже схожа на твою історію з Виговським.

– Схожа! – аж крикнула Олеся і перестала вишивати. – Розкажи ж мені, серце цюцю, ту історію, коли вона схожа на мою.

– Це діялось десь далеко за границею, в німецькій землі. Там жив дуже багатий рицар, князь Адольф. В його була однією-одна дочка Розалія, гарна, як янгол; біла-біла, з руськими кучерями; щоки в неї були свіжі та рум'яні, як рожі, уста, як ті коралі, а очі блакитні, як небо. Батько її був багатий рицар і мав своє чимале царство як король. Багато молодих рицарів наїздило в палац, багато їх сваталось за Розалію, але вона ні за кого не хотіла виходити заміж. Вже батько й ма-

ти сердилися на неї, силували її вибрати собі жениха, а вона неначе затялась: не хочу та й не хочу, бо ті усі женихи мені не до вподоби.

— Чого ж то так? Чи не думала вона постригтись в черниці? — спитала в тітки Олесь.

— Ні, не думала... Раз якось старий рицар Адольф з жінкою та дочкою плили на судні по якійсь великій річці. Плили вони коло якогось міста. За містом на горі над річкою стояв палац з баштами. В той час на човнах гуляли по річці молоді рицарі і з ними гуляв молодий хазяїн того палацу, Герман, красунь на всю німецьку землю. Човни плили за судном. Розалія стояла на чердаку того судна, спершись на порученчата; вона вгледіла того красуня. Рицарі примітили Розалію і не могли надивитись на неї, така вона була гарна та пишна. Вони почали кидати їй на судно квітки; кинув червону рожу й Герман. Розалія нагнулась, взяла ту одним-одну рожу, заквітчала нею свою русу косу і осміхнулась до Германа. Од того часу вона любила його одного і не могла його забути, неначе він причарував її своїми очима. А батько й мати Розалії про це нічого не знали й не відали.

Ото Розалія все одвертається од женихів та одсилає їх з батькового палацу ні з чим. Батько її й каже до своєї жінки:

"Зберу я в себе в дворі рицарів на великий турнір; нехай вони вчинять велику рицарську битву. Може, Розалія не любить паничів з лиця, але полюбить того, хто виявить велику силу й зручність на турнірі, хто покаже себе найдужчим й

найсміливішим і поб'є усіх значних борців-рицарів".

Старий князь Адольф, порадившись з жінкою, дав оповістку в своєму царстві і по всій німецькій землі, що він весною, через тиждень після Великодня, буде справляти при своєму дворі великий турнір, і щоб до його з'їжджались усякі рицарі, хто має охоту показати свою силу і свою зручність в битві; найзручнішому побідникові на турнірі князь Адольф обіцяв великі нагороди, котрі буде роздавати його дочка Розалія, і коли рицар-побідник сподобається Розалії, то князь видасть її за його заміж.

Прийшла весна, минув Великдень. Рицар Адольф велів збудувати для турніру здорове забудування з просторним круглим майданом посередині. На помості, кругом майдану, попід стінами поставили стільці, понакривані червоним дорогим сукном. Проти брами князь звелів поставити на високому помості шовковий намет, а серед намету поставити широкий трон, вкритий золотою парчею. Почали з'їжджатися рицарі звідусіль, а разом з ними прибували і їх батьки, матері й сестри, і усякі гості, щоб подивитись на той турнір і на славно красуню Розалію. Князь звелів зарізати двадцять волів, півсотні баранів, звелів убити усякої птиці, викотити з льохів кілька бочок старого вина, щоб приймати гостей.

Настав день турніру. Князь Адольф, його жінка та дочка посідали на троні проти воріт, кудюю в'їжджали на конях рицарі. Ввесь намет, усі стіни вгорі були обвішані гірляндами з листу та квіток. Усі гості розмістилися навкруги на стіль-

цях та ослонах. Почали виїздити на конях рицарі в залізних позолочених панцирях, в залізних шапках. Почалася битва. Багато молодих рицарів виїжджало на битву, але між ними не показалося ні одного міцносилого та дуже сміливого. Вже сонце підбилося високо вгору, коли несподівано на майдан виїхав якийсь несподіваний рицар з закритим лицем, весь ніби закований в позолочене залізо. Під ним кінь аж вигравав, аж танцював. Сам рицар був рівний станом, плечистий; він гордо почав викликати на битву рицарів. Рицарі виїжджали проти його, але він усіх вибивав з сідла; вони падали з коней на землю, неначе стиглі яблука сипались з дерева. Всіх він побив і вийшов побідником. Князь, княгиня, усі гості в один голос, як один чоловік, крикнули йому: "Гарно! Віват!" Князь покликав його до своєї ложі, і князівна Розалія подала йому букет з рож, дорогий золотий кубок, потім зняла з себе дорогий шовковий шарф, перев'язала йому через плече, а на тій перев'язі почепила меч з золотим держалном. Батько запросив його і усіх рицарів до себе на обід до свого двору.

Настав час обіду. Рицарі почали збиратись в замок. Прийшов і невідомий рицар, все ще закутаний в зброю і з закритим видом. Вже гості почали садовитись за столи, а рицар все стояв і не одкривав лиця.

– Одкрив же, сміливий рицар, свій вид, щоб ми знали, хто ти такий, і привітали тебе як рицаря і як чоловіка. Просимо тебе сідати з нами за стіл! – промовив господар до гостя.

Молодий рицар одкрив вид. Розалія, як стояла, так і впала

на софу: то був той красунь, котрого вона бачила на Рейні як плила на судні. Старий батько помаленьку підвівся з місця і почервонів, його очі блиснули гнівом і помстою.

– Ти – Герман! Ти – син мого закатованого ворога! Твій батько колись напав на мій замок, ограбував його, загнав ввесь мій товар в поля, заграбував мої червінці, попалив ввесь мій хліб, ще й погнав у полон сотню моїх хлопів! Ти – син мого ворога, котрого я ненавиджу і не прощу його, поки й мого віку!

– Я – син твого ворога, але я сам не ворог тобі, не ворог і твоїй пишній дочці Розалії, бо я її давно полюбив, її одну любитиму до смерті. По твоїй умові ти повинен видати за мене свою дочку.

– Я згодна вийти за тебе заміж, за тебе і більше ні за кого! – обізвалась Розалія, вставши з софи. Перед нею став коханий Герман, ще кращий, ніж був колись, гарний, як сонце, русявий та кучерявий, здоровий, рівний станом, рум'яний, як яблуко. Од його аж тхнуло здоров'ям та щастям.

– Не буде цього ніколи, доки мого віку! Не буде! Я з ворогами непомирливий і за своїх ворогів не буду видавати своїх дочок! – грізно промовив батько.

Все в залі затихло і притаїло дух. Усі гості думали, що старий князь кине́ться з мечем на Германа, що Герман впаде мертвий додолу серед пишного натовпу рицарів та дам.

– Ти, молодий рицарю, хоч син мого лютого ворога, але zostався побідником на турнірі на моєму празникові; через

це я прошу тебе садовитись за стіл і бути моїм шановним гостем; не цурайся мого хліба-солі, бо я тобі, молодому рицареві, не ворог і повинен оддати тобі честь, а родатись з твоїм батьком не хочу! Прошу до столу, до рицарської шляхетної компанії! – додав далі князь Адольф.

– Не маю рицарського права гнівити тебе своєю одмовою од твоїх запросин, – обізвався понуро рицар Герман і сів за стіл, але далеко од господаря, аж в кінці стола, звідкіля йому було видко красуню Розалію в вінку з білих рож та нарцисів.

Тимчасом, як тітка розказувала, а Олеся слухала і вся перелетіла думкою в замок князя Адольфа, несподівано гуркнули двері в кімнату і з-за дверей висунулась в маленькій чорній ярмулці сива голова старого Христофора Стеткевича, Олесиного дядька й опікуна. І тітка Павлина, й Олеся обидві жахнулись, кинулись, аж крикнули. Чогось їм обом здалося, що вони сиділи в залі за столом князя Адольфа і несподівано в залу ввігнався страшний батько Германів, мов розбишака.

– Що це ти, Павлино, розказуєш так довго та голосно, що аж в моєму покої чуть, ніби хтось під самими дверима стоїть та бубонить, – промовив Христофор тоном суворого батька й педагога.

– Та це я, брате, за роботою оповідаю Олесі про... про Олексія, чоловіка Божого, – обізналась тихо тітка Павлина і запикнулась.

– Ото й добре! Це діло благочестиве. Тільки, будь ласка, не розказуй Олесі тих німецьких романів, котрими ти напха-

ла собі голову. Молодим паннам не слід оповідати про ті рицарські походеньки та романсики з усякими паннами. Розкажуй, розкажуй, щоб Олеся не нудила світом та не нудилась за...

Старий трохи не прохопився, що за Виговським, але якось завчасу вдержав язика, причинив двері і пішов до своєї кімнати. Для Павлини й Олесі перебиті ілюзії неначе вітер розвіяв. Вони знов перенеслися думками з зали князя Адольфа в свою тісну кімнатку, освічену восковими свічками та лампадою перед образами.

– Що ж було далі? – не втерпіла Олеся, питаючи в тітки.

– Ой, що було, що було далі, то аж сумно оповідати: була одна мука для обох, і для Розалії, і для Германа. Старий князь не пускав в свій двір Германа і не випускав нікуди з двірця Розалії, так що їм нігде було й побачитись. Герман не вернувся до батька в замок; він оселився поблизу од замку старого князя Адольфа і все никав вечорами кругом замку, де нудила світом панна Розалія. Він знав, в котрій кімнаті живе Розалія, знав, котрі вікна в високій башті замку були в її кімнаті; вечорами він брав арфу й ріжок, ставав за потоком на березі, подавав знак ріжком, а потім грав на арфі пісні про кохання, котрі він сам складав, вставляючи в пісні своє й її імення. То сльози, то радість виливав він в тих піснях, і Розалія розуміла ті пісні: то плакала, то сміялась од гарячого кохання, слухаючи то жалібні, то веселі мелодії. Розалія одчиняла вікно, дивилась на Германа здалеку, він дивився на

неї і посилав їй привіт, махаючи білою хусточкою. Але слуги в замку це примітили і сказали старому батькові. Батько розлютувався і звелів дочці перейти в кімнату внизу палацу, звідкіль не видно було ні потоку, ні гаю. Тоді Герман довідався, яким шляхом мати з Розалією їздили на прогуляння в здоровий ліс. Він сідлав свого коня і щовечора виїздив назустріч, щоб глянути на Розалію. Але швидко мати примітила його й перестала їздити в той ліс.

Молодий рицар зблід на виду, зачеврів, уже дійшов до одчаю і хотів сам собі смерть заподіяти. Герман написав до старого Адольфа лист, що сам собі смерть заподіє, коли князь не видасть за нього своєї дочки, просив його, благав, говорив, що йому шкода загубити своє молоде життя, розбити своє серце тоді, коли його серце зацвіло, мов пишна квітка. Пославши листа в замок, Герман ждав коло воріт відповіді. Але старий князь навіть не написав відповіді і велів сказати Германові, що не буде жалкувати, як Герман сам загубить своє життя.

Довго жив Герман недалеко од замку, але йому не довелося ні разу побачити своєї коханої Розалії. Він зблід, зачеврів, як рослина в велику сушу, і тільки й думав, що про свою милу Розалію. Ото раз ввечері він гуляв в лісі коло руїн якогось старого замку; там він углядив якусь стару страшну циганку. Вона вийшла з-під руїн з маленької кімнатки і махнула до Германа рукою. Герман наблизився до неї і злякався, глянувши на її страшне чорне обличчя, на її дикі здорові

чорні очі. То була циганка-чарівниця.

– Молодий рицарю! – промовила до нього циганка. – Я ворожка й чарівниця; я знаю про все твоє горе; знаю, що старий князь Адольф не видасть за тебе дочки, поки його віку. Але можна запобігти твоєму горю: можна поробити так, що старий князь забуде про свою обиду од твого батька, забуде все давнє, минуше, неначе воно ніколи з ним не траплялось, неначе він вдруге на світ народився. От тоді він полюбить тебе, бо не впізнає тебе і віддасть за тебе свою дочку.

– Може, ти, чарівнице, вчиниш це своїми чарами? – спитав в циганки Герман.

– Ні, не можу, не маю такої сили. Але їдь ти в індійське царство, все на схід сонця. Там живе в столиці рідна сестра моя Санда. Питай про неї, і кожний тобі скаже, де вона живе, бо її кожний знає. Санда – велика чарівниця. Вона одна знає такий спосіб, що лихий та злий чоловік стане добрим, мстивий забуде про свою помсту, неправдивий полюбить правду і стане правдивим. Не гай часу, сідай на коня і їдь все на схід сонця в індійське царство. Чарівниця дасть тобі ті ліки. Ти вернешся сюди, підсиплеш ті чари в вино або в хліб, котрі подають старому князеві, як він вип'є те вино або зість шматок того хліба, то в нього в одну мить вовча вдача зміниться на людську вдачу.

Герман подякував циганці, сів на коня і поїхав на схід сонця в далеке індійське царство шукати собі поради. Їхав він півроку через усякі царства, потім приїхав до великого моря,

сів на купецький корабель і приплив до великого індійського міста, такого великого, що йому неначе й краю ніде не було. Пожив він там з півроку, вже вивчився індійської мови, і тоді почав питати про чарівницю Сандалу. Йому показали хату на далекому передмісті, між високими скелистими горами, де вона жила. Герман зайшов в хату. Чарівниця була тоді вдома, сиділа долі на розстелених білих циночках і перебирала усяке зілля, складаючи його в пучки та в снопики. Сандала була стара і страшна на обличчя циганка, схожа на ту, котру він стрів коло руїн замку: вона була її старша сестра. Герман привітався до неї, передав їй поклін од сестри, оповідав про своє горе і просив її допомогти йому в тій біді.

– Добре! – обізвалась циганка. – Ради своєї меншої сестри я зроблю це для тебе і допоможу тобі. Приходь завтра ввечері до нашого найбільшого храму, стань коло дверей і жди мене. Завтра в нас велике свято. Ти повинен йти зо мною в наш храм і помолитись нашим великим богам, бо без того і я тобі не допоможу.

– Але ж я не вашої віри, я – християнин, – обізвався Герман.

– Нічого те! Один Бог на світі і в нас, і в вас. Ти повинен передніше помолитись нашим богам, тоді й мої ліки більше тобі допоможуть, – сказала Сандала, перебираючи зілля та квітки, од котрих розходився по хатині страшенно важкий дух, то приємний, то противний.

Герман окинув очима хатину. Хатина була убога, проста,

з невеличкими вікнами. На полицках стояли рядки ідолів, страшних та препоганих, витрішкуватих, мордатих, ухатих, з вищиреними зубами. Між ними був ідол чорта. Сама Санда була чорна-пречорна та беззуба. З-під хустки вилазили пасма сивих кіс. Вона і справді трохи скидалась з лиця на ту чарівницю, котру молодий рицар стрів у лісі коло руїн старого замку. Герман розпрощався й вийшов.

Другого дня надвечір він пішов до храму, став коло дверей і ждав Сандали. Жерці одчинили храм. Здорові залізні двері заскрипіли. Храм стояв на пригорку, здоровий та широкий, як скеля. Перед самим пригорком блищав ставочок, в котрому плавали, неначе колодки, чорні посвячені богам крокодили. Кругом усього пригорка, кругом ставка стояла висока мурована зубчаста стіна, обтикана баштами. Народ посипався на той цвинтар і річкою полився в широкі двері храму. Незабаром прийшла і Санда, взяла Германа за руку і повела його в храм. Вікна були маленькі. Храм був темний, як печера, неначе висічений в скелі. Проти дверей на вівтарях стояли три страшні ідоли. В одного було четверо лиць з чотирьох боків, з білими вищиреними зубами; другий держав косу, а коло його ніг валялись білі черепи та кістки. Третій був вухатий та рогатий, чорний з білими зубами, страшний, як сатана.

– Ой цьоцю! Яке страшне ви розказуєте! Їй-богу, я не буду спати цієї ночі, а коли й спатиму, то ті ідоли будуть мені снитись цілу ніч, – сказала Олеся.

Але тітка Павлина добре знала, що Олеся любить слухати оповідання і про усяке страхіття, як і про кохання, і вела далі своє оповідання про страхіття, бо й сама любила усе романтичне, а найбільше страшне. Інколи вночі їй снилось, що її викрадає жених, що вона вже тікає з ним якимись пущами та борами, хоч той жених ніколи й гадки не мав викрадати такої печериці, якою була й замолоду Павлина. Тітка Павлина почала оповідати далі:

– Ото Сандала провела Германа до ставка та й каже:

"Впади ниць на землю й поклонись святим крокодилам! Це слуги наших богів. Колись давно сам наш Бог втілювався на землі в одному крокодилові". І Герман впав ниць і мусив поклонитись крокодилам. Потім вона взяла рицаря за руку, повела в храм і стала з ним перед самими ідолами. В храмі запалали свічки. Жерці вдарили в бубни і почали співати та дико галасувати.

"Впади на землю і поклонись нашим богам", – тихо зашепотіла над самим вухом в рицаря Сандала.

"Не можу, не можу я молитись до цих страшних богів. Це не боги, а чорти!" – обізвався Герман.

Тільки що він сказав ці слова, блиснула блискавка і неначе запалила храм; загримів страшний грім. Дощ полив ливцем, неначе з відра. Грім гуркотів, стугонів, тріщав, аж земля двигтіла. Блискавка неначе вогнем освічувала страшних ідолів. Храм дрожав. Ідоли неначе заворушились на престолах і захитались, неначе були наготові зійти додолу як

живі. На Германа напав страх. А грім тріщав та все дужчав. Здавалось, от-от завалиться важкий храм і впаде на людей. Люди крикнули і почали голосно молитись до богів. Жрець обернувся до людей і промовив: "Між нами в храмі є люди не нашої віри. Шукайте їх! Це через їх сталася така біда!"

"Впади на землю і помолись нашим богам, бо буде тобі лихо!"

– Ой Боже мій, як мені стало страшно! Ой цьоцю! Не розказуйте далі, – говорила Олеся; в неї з рук давно випала голка, а покрівець зсунувся з колін і впав на підлогу.

В той час і Павлина, й Олеся почули, що в ворота хтось застукотів. В тиші ночі в тихих, аж мертвих покоях, було виразно чути, що стукають в браму двора чимось дерев'яним, неначе довбнею.

– Ой Боже мій! Хто ж це стукає в ворота такої пізньої доби? – промовила Олеся, прислухаючись. – Мені страшно!

– То, може, управитель десь запізнився та вертається додому, – втішала тітка, але і в неї самої очі стали перелякані.

Стукіт швидко затих. В кімнаті стало тихо. Обидві жінчини довгенько мовчали. Чуть було, як Павлина важко дихала од переляку.

– Нічого не чуть. – То, може, вітер де звалив деревину або вивалив частокіл, – обізвалась тітка.

– Говоріть цьоцю, далі! Який то буде кінець, – просила Олеся, і вона в думці становила себе на місце безталанної Розалії, а Виговського – на місце рицаря Германа. Прирів-

нюючи її долю до своєї, вона дуже бажала знати кінець того оповідання.

– Ото після служби, як грім затих, дощ перестав, Сандаला вивела Германа з храму і промовила до нього:

"Приходь же завтра до мене, як сонечко стане на вечірньому пружі, і я тобі дам чари й ліки".

Другого дня молодий рицар не міг діждатись вечора. Вже його й місто не цікавило, не зацікавлювали його ні храми, ні чудні жильці того міста, смугляві та сухорляві, повбирані в квітчасті запаски, та плаhti, та усякі пістряві убрання. Сонце стало на вечірньому пружі, скотилося над пальмові ліси і неначе заплуталося червоним промінням в гостролистих пальмових верхів'ях, неначе огнева птиця червоними крилами заплуталась в гіллі. Герман пішов до Сандали і застав її дома. Вона сиділа над купою зілля, держала на руках здорову гадюку, неначе дитину, і годувала її молоком з ложки. Герман і здригнувся і одскочив од порога.

"Не полохайся, молодий рицарю, бо не дістанеш чарів. Для чарівництва треба сміливості. Коли хочеш дістати од мене чари, то передніше мусиш видержати спокусу. Ходім зо мною в мій палац. Я в цій хатині приймаю тільки простих людей, а ти походиш од коліна великих панів", – сказала Сандала і вивела його через сінці в пишний садок з пальм, фініків, фіг та апельсинів. В садку було насіяно стільки усякого пахучого зела та усяких квіток, що в Германа од того духу запаморочилась голова.

Тільки що вони зійшли з ганку, Сандала свиснула. З кущів лавру та рож виплазували чотири товсті та довгі гадюки. Вони плазували просто до Германа, коливаючи золотистими головами та висунувши гострі жала. Сандала оступилась назад і стала позад Германа. Гадюки лізли просто під ноги Германові і були вже наготові оповитись кругом його. В його й дух замер. Тоді Сандала позабирала в руки гадюки, погладдила їх, почепила собі на плечі, однією, найменшою гадюкою, оповила собі шию і повела його далі через сад.

Серед саду стояв розкішний дім з ганком, обставлений кам'яними зеленими колонами. Дім був ввесь розмальований, як цяцька, з блискучими вікнами і з терасою нижче ганка, обставленого білими колонами. І ганок, і веранда були застелені білими циновками, а через одчинені двері був простелений квітчастий перський килим. Тільки що вони ступили через поріг, з кімнат вибігли два старі леви. Вгледівши Германа, вони виширили гострі зуби і кинулись на Германа. Герман думав, що вже прийшла його смерть. Тоді Сандала махнула батіжком, і леви, як цуценята, побігли за нею слідком в кімнати.

Сандала повела Германа через ряд пишних покоїв, устелених індійськими килимами, оббитих дорогими матеріями з золотими квітками, і привела його в останню кімнату, де стояла здорова піч. Сандала набрала зілля, наклала в казанок, розпалила огонь і приставила казанок до огню. Огонь спалахнув одразу. Казанок закипів. Дим, чорний як смола,

пішов в широкий комин. Сандаля мішала зілля в казанку і все щось шепотіла.

"От тобі й чари готові!" – в кінець усього промовила Сандаля.

Вона налила в кришталеву пляшечку зеленого пахучого напою, дала Германові і сказала: "Вертайся ж тепер додому. Ввійдеш в палац старого князя, зараз побризкай в палаці цим напоєм, помочи й свою хусточку, покропи свою одержу. Як зачують вони дух цього зела, то зараз з неправдивих стануть правдивими, з недобрих стануть добримм. Їх серце налетіть-ся любов'ю й прихильністю до людей і до тебе. Вони забудуть про помсту; злість згасне в їх душі, а в серці запанує ласка та добро. Тоді проси в старого князя та княгині чого забажає твоя душа і Розалія буде твоя".

Герман подякував Сандалі, заплатив їй багато червінців, сам сів на корабель, переплив океан, а потім день і ніч летів конем до замку старого рицаря.

– І що ж? Вчинили що-небудь ті чари? – не втерпіла Олеся і спитала в тітки.

– Не встиг прилетіти він до замку старого Адольфа, коли дивиться, одчиняється замкова брама в високій башті, а з брами виходить процесія. Дзвонять в усі дзвони. Ксьондзи в чорних ризах. Брама оббита чорним сукном. З брами виїжджає висока колісниця, оббита чорним шовком та оксамитом; коні вкриті чорними попонами. То везли старого рицаря Адольфа.

Другого дня Герман пішов в замок. Розалія й її мати звелили його впустити. Герман бризнув в покоях зачарованим зеленим напоєм. Чудовий дух пішов по всіх покоях. Стара мати з лихої стала добра, а черстве серце її пом'якішало, як теплий віск. Вона радо привітала Германа і згодилась видати за його Розалію. Герман і Розалія побрались і були щасливі ввесь свій вік.

Олеся зітхнула, неначе їй стало легше на душі. В кімнаті стало тихо-тихо. Коли це надворі знов застукотіло в ворота ще дужче, неначе хтось хотів виламати ворота і ввірватися в двір силою. Брама аж гуркотіла. Собаки гавкали, аж вили. В кімнатці серед нічної тиші було виразно чути кожний удар в браму. І тітка, й небога скочили з місця і стовпом стали.

– Ой Боже наш! Хтось нападає на наш палац! – крикнула тітка Павлина.

– Ой Господи! Чи не татари часом! А може, це збунтувались наші хлопи, хочуть вигнати нас з села? – обізвалась Олеся.

– Певно, хлопи збунтувались. Ще, борони Боже, запалять палац. Що ми тоді в світі Божому будемо робити? Ще повбивають нас отут в кімнаті! – закричала тітка.

– Оце, борони Боже! Ви, цьоцю, таки добрий страхополох. Я візьму оцю рушницю та як смальну кулею в лоб одного та другого, хто насмілиться ввірватись в палац, то другі вже не поквапляться лізти, куди їм не слід, – сказала Олеся.

Вона пішла в свою кімнатку, винесла звідтіля рушницю та

шаблю і почала набивати рушницю набоем, поклавши шаблю на стіл.

– Цьоцю! Беріть і ви другу рушницю та набивайте! – обізначалась смілива Олеся.

– Ой серденько моє! Я боюся й доторкнутися до рушниці. Та не крути-бо тією рушницею, може, вона набита набоями, то ще сама вистрелить в мене, – говорила тітка Павлина, оступаючись за розіп'яту основу килима. – Що ми робитимемо, як вороги видеруть вікна та лізтимуть до нас в кімнату? – говорила тітка Павлина через пасма основи.

– Тоді я телепну по лобі того ворога держалном рушниці або штрикну його в очі шаблею, – сказала Олеся.

– Ой страшно! Оя Господи, спаси нас і помилуй од напасті! – молилась тітка, неначе за тином з ниток.

Тим часом за двором стукіт не переставав. Собаки аж скиглили, кидаючись до воріт. Сам господар Христофор Стеткевич з переляку кинув свої кальвінські книги, вискочив в зад у вибіг надвір. До воріт вже вибігли слуги, побіг розбурканий і заспаний економ Христофора.

– Хто там стукає? – гукнув економ, притулившись лицем до міцної дубової брами. – Чи свої, чи вороги?

– Свої й не вороги. Я – писар війська Запорозького – Виговський. Оповістіть шановного пана Стеткевича, що я прибув до нього в гості, але опізнився в дорозі, – сказав Виговський. – Не бійтесь нічого.

– Добре! – сказав економ. – Але чи ти напевно писар?

– питає економ.

– Напевно. Я вас не дурю. Панна Олеся мене знає, вона впізнає навіть мій голос, – сказав Виговський.

Економ пішов до ганку і оповістив Стеткевича. Стеткевич не йняв віри нікому в ті тривожні й неспокійні часи. Він викликав надвір Олесю. Олеся вибігла з рушницею в руках. Довідавшись, що стукав в браму Виговський, вона повагом пішла з рушницею через подвір'я і впізнала голос Виговського. Стеткевич звелів одчиняти браму. Слуги принесли запалений смоляний сосновий сучок і посвітили. В одчинену браму в'їхав на чудовому коні Іван Остапович, з рушницею через плече, з шаблею при боку. Світ смоляного сучка впав на нього і на голову баского коня. Олеся крикнула з великої радості.

– Він, шановний дядьку! Він! Давній мій знайомий!

– А це ви, панно Олесю! Чого це ви стрічаєте мене з рушницею? Певно, думали, що наїхав вночі якийсь кримський мурза з татарами, щоб потривожити спокій.

– Так ми й думали. Ви, пане Іване, таки добре налякали нас в наших пушах, – обізвалась Олеся.

Виговський скочив з коня і кинув поводи в руки козакові, а сам привітався до Олесі. Виговський здійняв шапку і низенько уклонився старому Христорові, просячи вибачення, що запізнився в дорозі і потривожив спокій добрих людей трохи не серед ночі.

– Нічого те, нічого! – говорив старий Стеткевич. – Коли

ви заблукалися в пушах і навідалися в наші мокрі нетрі, то прошу до покоїв. Будьте моїм шановним гостем. Я чув вже про вас од пані Павловської та од інших моїх родичів. Прощу до світлиці!

Конюх з смоляною здоровою скалкою пішов вперед. За ним рушили усі. Конюх високо підняв над головою палаючий поліський факел. Червоний світ од палаючої живиці облив палац, неначе кров'ю. Ясно виступив палац на фоні чорної ночі, як пишна декорація на сцені з баштами на углах, з ганком, з якимсь прикалабком, причепленим до стіни коло башти, з важкими пірамідальними підпорками. Світ лився на чудний важкий палац, мигав, переливався по стінах. Закутки, визубні, звивки й заломы коло прикалабків ховались в чорній тіні, неначе боялись світла і чорніли, неначе чорні колони попритулювані до палацу. Білі високі димарі мріли червоно-матовим світом високо над чорною покрівлею, низу пірнувши в тінь, неначе висіли над палацом десь в хмарах і поглядали зверху наниз на ту несподівану ворущню й вештання людей на дворі, на гурт людей, котрі посувались до палацу.

Виговський цікавими очима окинув палац і примітив, що Стеткевичі не з високого панства, що не з величного магнатського палацу вилинули вони на світ Божий.

– Прощу до нашої господи! – просив старий Стеткевич Виговського, показуючи на одчинені узькі, зверху закруглені, двері, неначе видовбані в товстій стіні, як у твердині.

Молодий хлопчак стрів їх з восковою свічкою в руках і освітив невеличкі узькі сінці. Виговський скинув синій дорогий кунтуш і вступив слідком за старим Стеткевичем та Олесею в світлицю. Зала була подовгаста й невеличка. На стелі по кутках і по середині були виліплені деякі фігурки. листя, стебла, квітки й усякі чудернацькі арабески, між котрими ніби позаплутувались пузаті амури, пикаті й повноперсі бюсти німф та венер. Всі ті прикраси були вимальовані грубими різкими зеленими, синіми та червоними фарбами. Рожеві щоки амурів та німф наче понадимались з усієї сили, так що на їх виступили не рум'янці, а ніби різана кров: здавалось, що в німф та амурів щоки от-от луснуть од страшно-го напруження.

Старий Богдан Стеткевич, Олесин батько, пробуваючи в Варшаві в багатой рідні сенаторів, набрався там нових чужоземських звичаїв і позаводив і в себе в палаці нову обставу, хоч і в найгрубіших формах.

Христофор Стеткевич скинув з себе кунтуш, і Виговському кинулось у вічі, що старий Олесин дядько був убраний в усе чорне і був схожий на якогось католицького ченця: на йому був жупан і широкі шаровари з чорного оксамиту. Кругом шії білів комір ввесь в зборах та складках. На голові чорніла малесенька чорна ярмулочка, з-під котрої висунулись і теліпались понад вухами сиві пасма волосся, спускаючись до плечей.

"Ой Господи! Це чи жид, чи чернець, чи якийсь пустель-

ник, здичілий в поліських пушах? Що воно за проява?" – подумав Виговський, оглядаючи високу рівну фігуру Стеткевича в сірих панчохах до колін, в чорних черевиках, з тонкими, як у цапа, ніжками.

– Ви придивляєтесь до мене і, мабуть, чудуєтесь з мого убрання? – спитав старий Виговського, примітивши його цікавий і допитливий гострий погляд. – Я кальвініст тепер, а колись був соцініанин; я не католик і не православний, і ношу убрання моїх заграничних братів соцініанів та кальвіністів. В нас все повинно бути просто й не напоказ, не так, як буває у католиків поляків або в козаків.

І старий насмішкувато глянув на Виговського, а його гострі очі зорили по пишному малиновому жупані, ніби розмальованому золотом, по червоних сап'янцях та по синіх широких штанях.

– Прошу сідати та одпочивати в нашій господі! – промовив старий Стеткевич, показуючи на широку та важку софу з качалками по обидва боки, застелену веселим, неначе розмальованим, турецьким килимом.

– То це ви, панно Олено, з рушницею, неначе на вовка? – спитав Виговський Олесю, примітивши, що Олеся здіймала з плечей рушницю і становила її в куток.

– Думала, що або нападають на палац якісь вороги, або наші хлопці збунтувались, і оце налагодилась до оборони, – обізвався, осміхаючись, Олеся.

– То, бачите, пане Виговський, моєму покійному братові,

а її батькові Богданові прийшла думка вивчити її їздити верхи на коні і стріляти з рушниці, на кожний випадок в наші неспокійні часи, – говорив Стеткевич. – В нас тепер часом і бабам доводиться оборонятись і од чужих, і од своїх ворогів, якби трапився наїзд на оселю, бо в Польщі і на Україні шляхта ще й досі не позбавилась розбишацьких норівів: наїде якась лиха сатана, що ворогує з тобою, зруйнує палац, оселю, забере товар, вівці розжене, поб'є челядь, а землю та ліси забере собі та й обладує ними. Ви самі добре знаєте, що суду в Польщі хоч і не шукай, і не питай: можна вік прожити спокійненько, доки діло тягтиметься по усяких судах, а лихий сусід тим часом споживе ваше добро, пустивши вас з торбами по світу. Погані звичаї! Не всі порядки і в Польщі гарні!

Сидячи з Стеткевичем на софі, Виговський окинув оком світлицю. Попід стінами стояли ряди старомодних стільців з точеними ніжками, з високими спинками, оббитих жовтим сап'яном; ручки були пороблені в формі товстих гадюк, як і в палаці князя Любецького; тільки в палаці Стеткевича ці гадюки не гюзвішували сумно голів униз, а трохи попіднімали їх вгору, ще й роти пороззявляли, неначе сичали од злості і налагодились кусатись.

"І там в Києві гадюки, і тут гадюки... Поганий для мене знак з цими гадюками", – подумав Виговський.

– Пані Павловська передала вам, шановний пане Стеткевичу, поклін, а вас, панно Олено, просила приїхати до неї в гості, – промовив Виговський.

– Спасибі, спасибі! А князь Любецький не передавав мені поклону? Як він там поживає? Як його господарські справи в маєтностях? – спитав Стеткевич і втупив в Виговського пильний погляд, неначе випитував його: чи був ти в Любецького? чи бачився з ним? чи сприяє він тобі?

Стеткевич вже давненько перечув через людей, що Виговський сватає Олесю.

Виговський спутив очі додолу: він по очах старого Стеткевича вгадав його думки.

Однак старий кальвініст не показав перед Виговським, що він догадується, з якими замірами Виговський прибув до нього в гості. Він привітно й охоче розговорився з гостем. Пишний і веселий вид Виговського, його гарна й мужня фігура, нове багате убрання, розумна й красномовна розмова гостя, котрий неначе розворушив сон дрімаючого серед пущ та борів тихого палацу, – все це вчинило добрий вплив на душу старого суворого кальвініста.

Побалакавши про Павловську, про Любецьких, про Київ, Стеткевич обернувся до Олесі і промовив:

– А що, небого! Гість і подорожній – Божий чоловік, як кажуть. Час би нам нагодувати, напоїти гостя і дати йому спочинок. Чи готова вже вечеря?

– Певно, вже готова, бо я чую, що тітка Павлина вже вештається за дверима та брязкає тарілками, – обізвалася Олеся і вийшла з зали.

– Я, пане Виговський, рано вечеряю, не спізнююся, рано

лягаю спати, рано й встаю, бо я господар, та й наші кальвінські правила життя того вимагають. Помірність, регулярність у всьому, гуманність до всіх – це правила гуманістичного віку.

– Добрі правила! Про це нема чого й говорити. Мені тільки й подобається в соцініан, що вони дуже люблять науку і просвіту і намагаються ширити просвіність і сіяти сімено науки в краю. Це дуже світла прикмета в соцініан.

– Твоя правда, пане генеральний писарю! Двері одчинились, і Олеся заповістила, що тітка Павлина вже з півгодини жде їх з вечерею.

– Просимо, шановний гостю, не поцуратись нашого хліба-солі! – просив старий гостя, встаючи помаленьку з софи за поміччю обох довгих сухих рук, котрими він оберся позад себе об софу і неначе підводив свою суху, довгу, ніби збудовану з одних довгих кісток, фігуру. Старий Стеткевич подирав через залу як довгоногий журавель, розминаючи свої старечі цибаті ноги. Виговський, ступаючи навшпиньки, тихою ходою пішов слідком за господарем.

Столова кімната була довгенька, узька й тісна, як були тісні усі кімнати в старинному палаці. Стіл був вже накритий. Стеткевич попросив гостя сідати за стіл. Тітка Павлина стояла кінець стола, витріщила очі на Виговського і пильно дивилась на нього, не мигаючи навіть віками, як дивляться на незнайомих гостей діти. Олеся сіла за стіл, а Павлина все стояла і навіть забулася, що їй треба сідати за вечерю, її дуже вразив новий гість.

– Тітко Павлино! Сідайте та вечеряйте, бо заячина прохолоне, – обізвалась Олеся до тітки, котра аж кинулась од її слів.

Стеткевич випив маленьку чарку горілки і налив здорову чарку для Виговського.

– Ти козак, то тобі й чарка козацька, а я соцініанин і люблю міру у всьому, – говорив Стеткевич.

Виголодавшись і перепавшись в дорозі, Виговський їв за столом за двох і справді по-запорозьки. Стеткевич випив за вечерю тільки один невеличкий кубок венгерського і все розпитував у Виговського про гетьмана Богдана, про його дальші заміри й плани на Україні, про московських воєвод та стрільців, котрі наїхали в більші місця України. Виговський, хапаючись з їжею, насилу встигав йому одповідати.

– Тепер ні гетьман, ні цар вже не пустять католиків-дідичів в їх маєтності, а це велика шкода, бо то були люди вже просвічені, не те, що московські бояри. Погане діло вчинив гетьман, що одібрав Україну од Польщі, – говорив Стеткевич спокійним голосом, – гюгано, погано!

– Але ж католики-дідичі одняли од козаків вольності, не зважаючи на свою просвіту; та ще треба додати, що ті пани не польського, а українського роду, тільки вони сполячилися, покатоличилися і стали ворогами для України, для народу і для козаків; ці обляшки нашої крові вчинили нам стільки лиха, скільки й правдиві польські пани, ще й більше за їх, – сказав Виговський, висловлюючи не свої, а більше офіціаль-

ні думки того часу, думки гетьмана Богдана.

– Так воно, так, але з плином часу все б те змінилося, сталося б інакше і настали б ліпші порядки і в Польщі, і на Україні, бо скрізь в Європі все йде до ліпшого, а не до гіршого становища, йде до гуманізму. Там блиснув світ гуманізму, і він освітив би Польщу, а за нею й Україну. З Москви цей світ не піде, та там його й загасили б, якби він туди зайшов: туди його не пустять, про це нема що й казати.

– Коли вже так сталося, то тепер трудно це змінити, – обізвався Виговський, вихиляючи кубок венгерського.

– Ваша правда, пане генеральний писарю! На все Божа воля... Я кальвініст і вірую в незмінне боже призначення і для усяких держав, і для поодиноких людей. Як судив Бог спокон віків, так воно й буде. Але козаки вчинили негарне діло, недобре. Погано, погано! Кальвіністи мали недавно волю держатись своєї віри в Польщі, ми здіймали темні пута з людського розуму, ми любимо науки й просвітність, любимо ширити їх в суспільстві.

Стеткевич задумався, а Виговський, впоравшись коло зайця, прийнявся за печеню з тетері і заливав її венгерським, переглядаючись з Олесею.

– Козаки знищили на Україні шляхту, порівняли усі верстви суспільства, через що просвічена православна шляхта, що зісталась на Україні, іще не пристала до католицизму та соцініанства, спроститься. Ох, не люблю я за це гетьмана Богдана! – аж зітхнув важко старий кальвініст і глянув з презир-

ством на Виговського. – Погано! Погано, пане генеральний писарю! Погано!

"І цей співає тієї ж, що співав мені князь Любецький, хоч тихеньким соцініанським голоском. Вони ворогують проти козаків. Чи вдасться ж моє діло? Чи згодиться ж то старий журавель видати за мене Олесю. – І Виговський, вдоволивши свій апетит, і собі задумався, схиливши голову. – Горенько мені з такою Олесиною ріднею! Тепер і я можу промовити за цим чорним дідом: погано! погано!"

Олесі, очевидячки, обридла ця розмова старого дядька та ще й з сумною приспівкою: погано та й погано! Для неї тепер хотілося, щоб усе на світі було гарно, ще й дуже гарно. Вона не могла надивитися на пишного Виговського, убраного в ясно-малиновий жупан, чепурного, з чорними кучерями, з пишними ясними очима, котрі аж сипали блиском, як Виговський позирав швидким поглядом на Олесю. Олеся не могла намілюватись його видом, вік би дивилась і не надивилась на його. І блиск мужньої краси, і козацька сміливість, і високе становище Виговського – все чарувало молоду дівчину, заперту в стародавньому палаці з чорним поважним кальвінізмом та старою родичкою. Виговський неначе приніс з собою в задимлений палац саме життя, живе, веселе, чаруюче молоду душу.

– Чого ви, пане Йване, так забарилися, не приїздили до нас ціле літо? – не втерпіла Олеся і спитала Виговського.

– Гетьман не пускав мене. Було багато роботи через нові

усякі порядки, котрі мусили неминуче настати од часу з'єднання України з Москвою. Та я мав і свою роботу: скінчив Чигиринський монастир, котрий я давненько заклав, і оце недавно вже його освятили.

– То ви, пане генеральний писарю, поставили монастир, ще, може, на свій кошт? – спитав Стеткевич, підвівши голову і неначе прокинувшись од важкої задуми.

– Еге, шановний пане добродію! Поставив новий монастир за спасіння своєї душі і за весь свій рід, – обізвався Виговський.

– І це погано! Погано!

"Ну, та й наважився цей дід з своїм: погано та й погано! Неначе накупився поганькати цілий вечір; що ми зробили, в його все погано", – подумав Виговський, а Олеся глянула на його крадькома і осміхнулась.

– Чому ж погано? Я чоловік богомільний і хотів зробити добре діло та й піддержати й зміцнити в народі свою давню батьківську віру, – сказав Виговський.

– Монастирі нікому не потрібні ні ваші, ні католицькі. Треба бути тільки гуманним, просвітним чоловіком, гуманно стосуватись до людей, навіть до хлопів. І я ж християнин, такий., як і ви усі. Колись я був замолоду чистим соцініанином, вірив, що сутніє один Бог в одному лиці, вірив в одну найвищу сутноту, а на Христа вважав, як на чоловіка, котрий викупив людський рід од гріха не своєю кров'ю та смертю на хресті, а своїм моральним високим вченням. А тепер я став

кальвіністом і признаю Христа за Бога, але вважаю, що не людські добродійні вчинки спасають людей, а споконвічне Боже призначення, споконвічна Божа воля. А вчитель наш Кальвін вчив, що монастирі непотрібні, коли сутніє споконвічне Боже призначення для кожної людини:

"І заходився ж плести якусь нісенітницю старий! Не дасть Виговському й слова промовити! Взяла б та й випхнула його з хати, а сама говорила б з козаком до білого світа", – думала Олеся і прислухалась до Виговського голосу, неначе вона слухала чудові музичні мелодії.

– Погано, пане добродію, погано! – говорив Стеткевич рівним одностайним голосом без гніву, без вияву душевного порушення.

"Та й пренудний же цей дерев'яний дід! – подумав Виговський. – Але що то він мені скаже завтра, як довідається, чого я прибув до його господи?"

Вечеря скінчилась, усі сиділи за столом мовчки. Тітка Павлина встала і навшпиньки, по-котячи, не пішла, а неначе посунулась в двері до пекарні, а потім знов вернулась і сіла.

– Ну, тепер час хоч би й спати! – промовив Стеткевич. – Я, пане Виговський, рано лягаю, рано й встаю. А ви, Павлино та Олесю, краще зробіте, як ляжете зараз спати. Не засиджуйтесь за вишиванням. А коли Павлина не доказала тобі, Олесю, життя святого Олексія, нехай докаже завтра. Світло тепер дороге, бо війни знищили пасіки. Віск став дорогий.

– То ви розважаєте себе вечорами оповіданнями про свя-

тих? – радісно спитав Виговський в Олесі.

– То тітка Павлина розказувала мені цього вечора за роботою про святого Олексія, чоловіка Божого, – обізвалась Олеся і спустила очі додолу. Павливі теж стало ніяково і вона схилила голову.

– Це добре, що ви любите розважати себе благочестивими оповіданнями, – промовив Виговський. – Я люблю сміливих паннів, таких, як наші козачки, люблю, щоб вони вміли і верхи на коні їздити, і стріляти з рушниць, бо тепер часи неспокійні; вороги кругом нас: треба вміти всім ставати до оборони краю; але я люблю і паннів богомільних, котрих ніякі патери єзуїти не зведуть з пуття, не заманять до католицтва.

Стеткевич встав з-за стола і не перехрестився до образів. Павлина взяла з стола свічку, покликала слугу і звеліла йому одвести Виговського на спочинок в маленьку кімнатку.

– На добраніч, пане гостю! На добраніч, Павлино й Олесю! Не залежуйтеся та завтра вставайте раненько, готуйте собі й гостеві снідання, бо гість в домі – чоловік Божий, – промовив Стеткевич, мов патер з кафедри, і подибав через залу до своєї опочивальні.

"Чує моя душа, що оце кальвінське опудало не оддасть за мене Олесі, – подумав Виговський, zostавшись сам в маленькій, як монастирська келійка, кімнатці. – Хоч він кальвініст і проповідує любов та гуманізм, але він пан і тягне за панамі та дуками; козаків не любить, а любить Польщу. Все в його

погано, що сутніє на Україні, все погано, що вчинив гетьман та козаки. Щодо Олесі й мене, то він і нам втирить своє "погано". Іншого слова для нас од його не буде. Але як тільки Олеся не спротивиться, я її викраду в цього чорного діда і повинчаюсь з нею в Києві. От тоді, діду, буде й тобі погано!"

І Виговський впав на ліжку і після труської поліської дороги по соснових коріннях зараз заснув, як застрелений, міцним і солодким сном.

Другого дня Виговський трохи заспав після важкої та далекої дороги. Вже сонце підбилося вгору, як він прокинувся і солодко потягнувся на ліжку на всю довжину свого високого зросту.

"Викраду Олеся в цього діда! Сьогодні-таки викраду! Нехай сідає на коня та й їде слідком за мною! Старий кальвініст втішить себе тим, що таке було споконвічне Боже призначення", – подумав Виговський і заспокоївся на цій думці.

Вмившись і причепурившись, Виговський через довгі синці вийшов у двір і пішов оглядати Стеткевичеве господарство. В просторному дворі стриміло три журавлі коло криниць. Журавлі скрипіли, то спускаючись в криниці, то піднімаючись високо вгору: наймити тягли воду для пекарні, напували коні та воли. Поруч з старим садком було видно здоровий тік, обсаджений старими осоками, але коло здорової клуні було мало стіжків: очевидячки, що й негатолиць-ким панам було сутужно в господарстві в ті неспокійні часи. На току молотники молотили жито та сімено. Коло току вештались

та порались люди: возільники звозили ярину, овес та про-со. Подавальники подавали вилами снопи на стіжки. Снопи неначе летіли з возів на стіжок, і кладільники насилу встигали вкладати снопи в довгі верстви стіжка. На току валялась розв'язь; з снопів витрушувався бризками натрус. В чистому повітрі розливався пахучий дух вівсяної соломи та жита. Одпочивши й добре виспавшись після труської дороги, Виговський походжав по току, по садку, вдихаючи здорове лісове повітря усіма персами. На усі оселі пахло живицею, приємним духом сосон, припечених сонцем. На всі боки, скільки сягало око, зеленіли та синіли старі густі бори.

– Чи за гроші молотите, чи послухаєте за панську землю, що пан дає вам під посіви? – спитав Виговський в чоловіків.

– Та послухаємо за землю, бо своєї не маємо, – обізвались молотники.

"Цебто панщину роблять Стеткевичеві, – подумав Виговський. – От тепер і я міг би сказати чорному дідові: погано! погано! Правда та гуманізм у його тільки в голові, а до діла все те ще не дійшло".

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «Литрес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на Литрес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.